

Ален ПАНОВ

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЇ І ПРАВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Ален ПАНОВ

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІ І ПРАВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Ужгород
Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ
управління у справах преси та інформації
2001

Навчальний посібник «Основи Конституції і права України» побудований у відповідності з програмою викладання односеместного курсу у вузах України.

В посібнику розглядаються основні проблеми теорії держави і права та наводиться основна характеристика галузей права України – конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного, трудового права.

Посібник стане в нагоді студентам неспеціальних факультетів, які вивчають «Основи Конституції та права України», учням та викладачам шкіл, всім, хто цікавиться проблемами права.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор **Михайло Болдичар**, завідувач кафедри історії і теорії держави і права юридичного факультету УжНУ,

кандидат юридичних наук, доцент **Василь Фазикос**, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету УжНУ.

Автор висловлює щире подяку за сприяння у виданні посібника голові правління АСК «Глобус» Володимиру Ганчаку.

Тема 1. ДЕРЖАВА: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ, ФОРМИ

1. Основні теорії походження держави.
2. Поняття і ознаки держави. Функції держави.
3. Механізм (апарат) держави.
4. Форми держави:
 - а) форма державного правління;
 - б) форма державного устрою;
 - в) державний режим.
5. Хронологічний перелік держав, які існували на території сучасної України.
6. Правова держава.
7. Поняття і ознаки громадянського суспільства.

1. Основні теорії походження держави

На проблеми виникнення держави існує декілька доволі різних поглядів, які на сьогодні оформлені в науковому плані. Серед вчених-юристів, філософів вже декілька століть точиться полеміка навколо того, яку з концепцій походження держави слід вважати істинною, а яку хибною. Серед основних теорій походження держави слід виділити такі:

1. Класова теорія. Основні представники: Маркс, Енгельс, Ленін. Прихильники цієї теорії вважають, що держава виникла в результаті розпаду первісного суспільства і пов'язують її виникнення з розподілом суспільства на класи з неоднаковими, нерідко протилежними інтересами. Незважаючи на відмінність в історії розвитку різних народів, в основі виникнення держави була класова боротьба.

2. Теологічна теорія. Основні представники: Фома Аквінський (1225-1274), Августин Блаженний. Представники цієї теорії обґрунтовують виникнення держави волею Бога. Виходячи з цього, визнають державу вічною і непорушною. Висловлюють думку про те, що будь-які дії керівництва держави є правильними,

оскільки вони обґрунтовані волею Бога, а основним обов'язком підданих є підкорення владі правителя. Непідкорення правителю, виражене підданими в будь-якій формі, є гріхом і тому завідомо прирече́не на невдачу.

3. Патріархальна теорія. Основні представники: Арістотель, Роберт Фільмер. Полягає в тому, що основою держави є сім'я; вона є результатом історичного розвитку і зростання останньої. Влада монарха визнається абсолютною, оскільки вона є продовженням батьківської влади. Роберт Фільмер у своїй роботі "Патріархія чи природна влада короля" доводив, що держава виростає з сім'ї; влада короля не підпорядкована ніяким людським законам, оскільки бере свій початок безпосередньо від Адама, який в свою чергу отримав її від Бога.

4. Договірна теорія. Представники: Гуго Гроцій, Томас Гоббс, Бенедикт Спіноза, Жан-Жак Руссо. Представники цього напрямку пояснюють виникнення держави об'єднанням людей на основі добровільної згоди про те, що одні з них будуть управляти, а інші виконувати рішення перших. Правителі взамін за отриману владу, беруть на себе зобов'язання зберегти порядок в суспільстві, забезпечувати нормальні умови для існування та охороняти власність його членів.

5. Психологічна теорія. Представники: Петражицький, Тард. Виникнення держави пояснюється інстинктом підкорення, який властивий людській психіці. Народ є інертною масою, а тому не здатен самостійно приймати рішення і потребує постійного керівництва. Будь-яка особа відчуває потребу в підкоренні сильній особистості, яка здатна приймати рішення і управляти.

6. Органічна теорія. Основний представник – Герберт Спенсер. Проводив аналогію між державою і живим організмом. Вважав, що подібно молекулам, які об'єднують в молекулярні ріштки окремі елементи, люди об'єднуються в державу. Як і живий організм держава народжується, розмножується, старіє.

Крім названих, існує ще цілий ряд інших теорій про походження держави: космічна, теорія насильства і інші.

2. Поняття і ознаки держави. Функції держави

Держава - особлива організація політичної влади, яка виникає в соціально неоднорідному суспільстві і використовується для управління цим суспільством.

Ознаки держави:

1) Територія - частина земної кулі (сухопутна територія, водний простір, повітряний простір, надра, континентальний шельф, спеціальна територія), обмежена кордоном, на яку розповсюджується суверенітет держави і в рамках якої населення перетворюється в громадян держави.

2) Населення (громадянство) - сукупність фізичних осіб, які пов'язані з державою постійним правовим зв'язком, який проявляється у наявності взаємних прав і обов'язків.

3) Суверенітет, який визначається у:

верховенстві - розповсюдження владних повноважень на все населення, органи, організації в межах держави; наявність органів влади; можливість визнати незаконними будь-які прояви іншої суспільної влади;

незалежності - можливість самостійно прийняти рішення в середині держави та у зовнішніх відносинах, при непорушенні суверенітету інших держав та норм міжнародного права;

єдності - неподільність влади в цілому та розподіл її по окремих функціях.

4) Наявність державного апарату - система органів і посадових осіб, за допомогою яких виконуються функції держави.

5) Відокремленість - існування державної влади в органах і організаціях, відокремлених від населення.

6) Наявність правових норм - загальнообов'язкових правил поведінки, які встановлює держава і за допомогою сили забезпечує їх виконання.

7) Наявність власної податкової системи.

8) Публічність (офіційність) - держава - це організація, яка представляє суспільство, виступає від його імені і в такій якості визнана іншими державами.

Функції держави - основні напрямки діяльності держави, в яких проявляється її соціальне призначення. Функції відображають

сутність держави та роль, яку вона відіграє у вирішенні основних питань суспільного життя.

Усі напрямки діяльності держави, в залежності від територіальної спрямованості, поділяються на внутрішні і зовнішні. Крім цього, в залежності від сфер, в яких держава здійснює свою діяльність, їх можна розділити на гуманітарні, економічні, політичні функції. Останні, в свою чергу, поділяються на більш вузькі галузеві функції.

Внутрішні функції - основні напрямки діяльності держави в управлінні внутрішнім життям суспільства:

гуманітарні - захист прав людини, створення сприятливої екологічної обстановки, медицина, наука, освіта, культура, мистецтво;

економічні - розвиток виробництва, забезпечення позитивних показників економіки, регулювання питань власності;

політичні - захист державного ладу, визначення норм поведінки, визначення кола правопорушень та застосування державного примусу до осіб, що їх вчинили.

Зовнішні функції - основні напрямки діяльності держави на міжнародному рівні:

гуманітарні - міжнародний захист прав людини, надання допомоги державам, що її потребують;

економічні - міжнародний розподіл праці, міжнародне регулювання зовнішньоторговельних операцій;

політичні - захист держави від зовнішньої агресії, боротьба з міжнародною злочинністю.

3. Механізм (апарат) держави

Механізм держави - система всіх державних організацій, які беруть участь у здійсненні завдань і функцій держави.

Апарат держави - система державних органів, які наділені державно-владними повноваженнями.

Первинною ланкою державного апарату є орган держави - це службовець чи структурно-організований колектив службовців, які на чинних підставах мають владні повноваження, а також

відповідні матеріально-технічні засоби для виконання покладених на них завдань і функцій.

В залежності від різних критеріїв існує декілька класифікацій державних органів. Найістотнішим є поділ за змістом і характером діяльності. На цій підставі державні органи розподіляються на:

а) законодавчі - представницькі органи, які наділені повноваженнями по прийняттю законів. В Україні діє єдиний законодавчий орган, юрисдикція якого поширюється на всю територію України - Верховна Рада України. Разом з тим на території Автономної Республіки Крим діє Верховна Рада Автономної Республіки Крим, яка наділена деякими законодавчими функціями, в межах визначених законодавством України;

б) виконавчі - органи, які входять до системи державної виконавчої влади, основною функцією яких є виконання прийнятих законодавчим органом законів та управління державними справами в різних галузях. В Україні до органів виконавчої влади належать Кабінет Міністрів, міністерства і відомства, обласні, міські, районні, державні адміністрації;

в) судові - органи, до компетенції яких належить здійснення правосуддя в різних галузях суспільного життя (Конституційний суд, загальні суди, арбітражні суди).

Крім цього, державні органи можна поділити в залежності від способу утворення на виборні, призначувані, успадковувані. За часом функціонування органи поділяються на постійні і тимчасові; за територіальною юрисдикцією - на центральні і місцеві; за складом - на одноосібні і колегіальні.

Система державних органів в більшості держав визначається конституцією, законами та підзаконними нормативними актами.

4а. Форма державного правління

Форма державного правління - організація вищих органів державної влади: порядок утворення, структура, розподіл компетенції.

Види:

1) Монархія - форма правління, за якої державна влада сконцентрована в руках, як правило, одноосібного глави держави,

строк повноважень якого не визначений. Влада монарха найчастіше передається шляхом успадкування. Відсутня юридична відповідальність монарха за свої дії. Монархії бувають конституційними (обмеженими) і необмеженими. Конституційні монархії, в свою чергу, поділяються на парламентські і дуалістичні.

Конституційна парламентська - це такий вид монархії, де монарх є главою держави і виконує в основному представницькі функції. Реальними повноваженнями по управлінню державою монарх не наділений. Державна влада здійснюється парламентом та відповідальним перед ним урядом (наприклад, Великобританія).

Конституційна дуалістична - це такий вид монархії, де глава держави (монарх) має реальні повноваження по управлінню державою, спільно з парламентом бере участь у формуванні уряду, а також наділений певними законодавчими функціями (наприклад, Марокко).

Необмежена монархія - такий вид монархії, в якій монарх є реальним главою держави та здійснює усю повноту державної влади. Як правило, відсутні парламент і конституція (в європейському розумінні). Юрисдикція монарха не визначена, а значить, не обмежена (наприклад, Саудівська Аравія).

На сьогодні в світі існує близько 30 держав з монархічною формою правління.

2) Республіка - форма державного правління, за якої всі вищі органи держави обираються населенням або формуються загальнонаціональним представницьким органом (парламентом).

Види:

Президентська республіка - базується на основі пріоритету влади всенародно обраного глави держави. Уряд формується главою держави і не несе повної відповідальності перед парламентом держави. В президентських державах, як правило, глава держави одночасно є главою виконавчої влади (наприклад, Мексика).

Парламентська республіка - базується на сильній позиції законодавчої влади в формуванні державної політики. Уряд формується парламентом переважно зі складу депутатського

корпусу. Президент виконує в основному представницькі функції (наприклад, Угорщина).

Змішана республіка - базується на комбінації двох вищезазначених форм. В змішаній формі присутні ознаки як президентської, так і парламентської форм правління. Парламент спільно з президентом формують уряд і здійснюють контроль за ним (наприклад, Франція).

Взагалі суть розмежування форм державного правління полягає в ступені впливу на формування виконавчої влади та реальній участі в управлінні державою.

4б. Форма державного устрою

Форма державного устрою - організація територіально-адміністративного поділу держави, яка виражає взаємовідносини між державою в цілому і її складовими частинами, між центральними та місцевими органами влади. Суть полягає у наявності або відсутності ознак державності (суверенітету) у територіальних одиниць.

Види:

а) унітарна (проста) - форма устрою, за якої жодна адміністративно-територіальна одиниця не має ознак державності (наприклад, Угорщина) або більшість адміністративно-територіальних одиниць не мають ознак державності (наприклад, Італія). Види територіальних одиниць: департамент, медьє, область, воеводство, провінція;

б) федеративна (складна) - держава, в якій її територіальні складові мають ознаки державності: свого главу, уряд, конституцію, парламент, поліцію, при збереженні цілісності держави (наприклад, США). Види суб'єктів федерації: штати, землі, республіки і т.п.

Конфедерація (союз) - як особливий вид форми устрою являє собою союз держав, які об'єдналися для досягнення спільної мети. При цьому суверенітет держав повністю зберігається, а окремі повноваження передаються конфедеративним органам влади. В наш час прикладів конфедерації немає.

4в. Державний режим

Державний режим - спосіб здійснення державної влади.

Види:

а) демократичний - спосіб, за якого єдиним джерелом державної влади є народ, який її здійснює безпосередньо або через обрані органи, домінуюче положення займають закони, дотримуються права людини, захищена власність у всіх її формах;

б) авторитарний - спосіб, за якого державна влада не має безпосереднього мандату народу, хоч і визначається законом. Реально владні повноваження здійснюють представники домінуючого політичного угруповання; мають місце порушення прав людини; виконавча влада є домінуючою у здійсненні державних функцій і її компетенція фактично не обмежена (наприклад, Китай);

в) тоталітарний - спосіб, за якого народ повністю усунуто від формування державної влади. Суспільство є об'єктом тотального контролю з боку держави, при відсутності незалежного правосуддя і ігноруванні прав людини (наприклад, Німеччина 1933-1945рр.).

5. Хронологічний перелік держав, які існували на території сучасної України

Територія сучасної України в різні часи належала до складу різних держав.

Першими на шлях державотворення стали племена Північного причорномор'я у середині 1 тис. до н.е. - киммерійці, скіфи, сармати. В середині 7 ст. до н.е. греками почали засновуватись колонії (міста-держави) з аристократично-республіканською формою правління (Пантікапей, Ольвія, Херсонес). Деякі з них згодом об'єднались і утворили єдину державу з монархічною формою правління (5ст. до н.е. Боспорське царство).

На рубежі IV-V ст. у східних слов'ян відбувається процес розпаду первісного суспільства, виникнення державних форм організації суспільного життя. Найбільш відомим державним утворенням цього періоду був Антський союз племен.

Подальша консолідація східних слов'ян на рубежі VIII-IX ст. призвела до утворення широких політичних об'єднань навколо Києва, згодом їх об'єднання в єдину державу - Київську Русь, яка проіснувала до середини XIII ст. Давньоруська держава була монархічною за формою правління; щодо форми територіального устрою, то він в різні часи існування Київської держави був неоднаковим. На початковому етапі державний устрій можна було вважати унітарним, через достатньо високий ступінь централізації держави. Згодом, під впливом економічних та політичних факторів,

посилились відцентрові сили, і держава фактично стала союзом князівств, а Київський великий князь перетворився з глави держави на "першого серед рівних". Основою союзу між князівствами була оборона проти зовнішньої експансії.

На рубежі XII-XIII століть вирізняються нові політичні центри: на території сучасної України таким центром стала Галицько-Волинська держава, яка проіснувала до середини XIV ст. З середини XIII століття більша частина території України була захоплена монголо-татарами. Князівства повинні були визнати васальну залежність від Золотої Орди.

З середини XIV ст. більшість західно-руських князівств втратили самостійність і увійшли до складу Великого князівства Литовського, зберігаючи при цьому деякі самоврядні автономні права. Процес політичного зближення Литви та Польщі завершився створенням Речі Посполитої та включенням сучасних українських земель до складу королівства Польща.

На цей час завершився процес етнічного формування місцевого населення. Політика, яка проводилась Польщею, направлена на знищення національних особливостей українських земель, уніфікування їх з рештою польських територій, викликала невдоволення населення. Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького, направлена на визволення населення з польської залежності, сприяла утворенню козацької держави. Протягом другої половини 1648 року на завойованих козаками землях було створено власну державу у формі республіки, сформовано центральні та місцеві органи влади. Форма правління та територіального устрою цього тимчасового державного утворення була побудована на військовому принципі.

Після підписання договору з Росією в 1654 році значна частина сучасної України увійшла на автономних засадах до складу Російської держави. Автономний статус було згодом ліквідовано, Запорізьку Січ знищено, а на Україну поширено територіальний устрій, який був запроваджений на решті території Росії.

Активізація державотворчого руху спостерігається на початку XX ст., після завершення Першої світової війни, і пов'язана з

розгортанням національно-визвольного руху. За короткий час, починаючи з 1918 року, на території України діяли УНР (проголошена четвертим універсалом Центральної Ради), Гетьманська держава під протекторатом Німеччини, ЗУНР (на території Західної України), УНР (Директорія), УСРР. Накінець в 1922 році з утворенням СРСР УСРР увійшла до його складу на федеративному принципі, як одна із 15 республік.

Перед початком Другої світової війни до складу України увійшла територія Галичини, Волині і Буковини, яка до того часу знаходилась у складі Польщі та Румунії. Після закінчення війни до України було приєднано територію Закарпаття, а в 50-х роках - Криму.

З проголошенням незалежності в 1991 році Україна набула всіх ознак суверенної держави.

6. Правова держава

Правова держава - це така держава, в якій існує та реально діє режим верховенства права; форма організації і діяльності державної влади, що будує свої взаємовідносини з індивідами і їх об'єднаннями на основі норм права. Необхідно зазначити, що право в цьому контексті повинно розглядатись не як формальний закон, прийнятий державою, а як врегульований державою ступінь свободи; прийняті державою правові акти повинні реально відображати інтереси народу.

Економічною основою правової держави є виробничі відносини, що базуються на різних формах власності, які однаково захищені законом (ринкова економіка).

Соціальну основу правової держави становить саморегульоване вільне громадянське суспільство.

Принципи:

- Верховенство закону у всіх сферах суспільного життя. Закон має вищу юридичну силу, і жоден правовий акт не повинен йому суперечити. Законом регулюються найважливіші сфери життя. Прийняття, зміна, відміна закону можливі лише при додержанні спеціально встановленої процедури (легітимність).

- Забезпечення основних прав і свобод людини і контроль за їх недоторканістю. Останні мають реально здійснюватись і бути забезпеченими системою гарантій, в тому числі судовим захистом.

- Відповідальність держави перед особою, а особи перед державою. Держава бере на себе зобов'язання забезпечувати справедливість у відносинах з кожним громадянином, підкоряючись при цьому приписам права. Особа зобов'язується додержуватись норм, встановлених державою.

- Єдина система права. Цей принцип полягає в тому, що правовий акт, який видається державою, є обов'язковий до виконання як для громадян, так і для самої держави; держава обмежується законами, які сама створює.

- Розподіл влади. Державна влада повинна бути функціонально розділена на законодавчу, виконавчу, судову. Кожна з гілок влади повинна вирішувати питання, віднесені до її відання, а також "стримувати" інші від узурпації владних повноважень.

- Незалежність судів як органів, які покликані забезпечувати правосуддя, захист прав і свобод.

7. Поняття і ознаки громадянського суспільства

Громадянське суспільство - це сукупність вільних рівноправних власників, кожен з яких має можливість брати участь в політичному житті і управлінні державою.

Ознаки:

1. Людина, її інтереси, права, свободи є головною цінністю суспільства.

2. Рівноправність і захищеність усіх форм власності.

3. Економічна свобода громадян та їхніх об'єднань.

4. Свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм і видів трудової діяльності.

5. Надійна і ефективна система соціального захисту кожної людини.

6. Ідеологічна і політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики.

Реальне здійснення прав кожною людиною можливе лише в суспільстві, де ліквідовано її відчуження від засобів виробництва і результатів праці та від політичної влади. Умови утворення такого суспільства:

1. Трудівники є приватними власниками засобів виробництва і результатів праці.

2. Такі трудівники - власники становлять переважну більшість повнолітнього населення.

3. Політична система суспільства забезпечує вільне волевиявлення населення.

4. Народ є єдиним джерелом влади.

5. Змістовною безумовною межею волевиявлення населення є основні права людини, які є недоторканими.

Сучасні тенденції соціального розвитку дають підстави вважати, що в майбутньому буде здійснено перехід до такої форми суспільства, при цьому держава стане об'єднанням трударів-власників, основною функцією якої буде захист перерахованих вище елементів громадянського суспільства.

Тема 2. ПРАВО: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ, ФОРМИ

1. Поняття і ознаки права. Функції права.

2. Види соціальних норм. Співвідношення права з іншими соціальними нормами.

3. Джерела права.

4. Система права. Норма права; структура норми права.

5. Система законодавства України.

6. Законність: принципи і гарантії.

1. Поняття і ознаки права. Відмінність права від інших соціальних норм. Функції права

Право - це система загальнообов'язкових формально визначених гарантованих державою норм, які виражають волю держави, встановлюють права і обов'язки учасників правовідносин та є регулятором суспільних відносин.

Ознаки:

1. Нормативний характер - право виражається в нормах, які в своїй сукупності та визначеній системі складають право.

2. Загальнообов'язковий характер - полягає в тому, що право, як система норм, повинно бути виконано кожним суб'єктом, незалежно від ставлення цього суб'єкта до змісту норм.

3. Системність - право є не сукупністю норм, а системою норм, яка має внутрішню будову, визначену структуру; із норм, що регулюють однорідні суспільні відносини, виникають інститути права, із однорідних суспільних відносин комплексного характеру, врегульованих правовими нормами, виникають галузі.

4. Формальна визначеність - право формулює права і обов'язки, які закріплюються в джерелах.

5. Право забезпечується примусом - за невиконання норм права держава застосовує визначені заходи впливу, які виражаються у відповідальності осіб за невиконання норм.

6. В нормах права виражаються воля та інтереси більшості суспільства, яка санкціонована державою.

Функції:

1. Регулятивна - право регулює суспільні відносини шляхом:
а) закріплення існуючих суспільних відносин (статична функція);
б) примусу виконувати будь-які діяння (динамічна функція).

2. Охоронна - право охороняє суспільні відносини, які воно ж саме і регулює, від посягань, шляхом застосування примусу до порушників.

3. Виховна - право виховує суспільство в повазі до існуючих суспільних відносин, які ним регулюються, а також застосовує заохочувальні заходи до осіб, що дотримуються права, та застосовує стягнення до осіб, які порушують право.

2. Види соціальних норм. Співвідношення права з іншими соціальними нормами

Соціальні норми - правила поведінки загального характеру, що регулюють різні сфери суспільних відносин і забезпечуються різними засобами соціального впливу.

Розрізняють такі види соціальних норм:

а) норми моралі - правила поведінки, що склалися в суспільстві відповідно до уявлень людей про добро і зло, обов'язок тощо, і забезпечуються внутрішніми переконаннями і громадською думкою (осудом);

б) звичай - це норми, що склалися історично, закріпилися в суспільній практиці внаслідок багаторазового застосування;

в) традиції - є різновидом звичаїв і виступають найбільш узагальненими і стабільними правилами поведінки, що виникають у зв'язку з підтриманням апробованих часом прогресивних устоїв певної сфери життєдіяльності (сімейні традиції тощо);

г) норми громадських організацій - правила поведінки, що встановлюються громадськими організаціями і охороняються засобами громадського впливу;

д) релігійні норми - це такі норми, що регулюють поведінку і специфічні культові дії, які засновані на вірі існування надприродних сил і відображені в священних книгах, інших релігійних джерелах.

Право є особливим видом соціальних норм, який відрізняється від інших такими факторами:

а) право виникає під час формування держави і пов'язано з існуванням держави;

б) право встановлюється або санкціонується державою;

в) право формує правила поведінки у вигляді прав (свобод) і обов'язків;

г) право є формально визначеним;

д) право гарантується державою.

3. Джерела права

Джерело(форма) права - це державно-офіційний спосіб закріплення і зовнішнього прояву правових норм, який засвідчує їх загальнообов'язковість.

Види джерел права:

1.Звичай - санкціоноване державою звичаєве правило, якому надається роль загальнообов'язкового правила поведінки.

2.Прецедент - рішення суду або адміністративного органу по конкретній справі, якому надається загальнообов'язковий характер при вирішенні подібних справ.

3.Релігійно-правові норми - санкціоновані церковні акти, яким надається статус загальнообов'язкових.

4.Нормативно-правовий акт - письмовий документ, виданий компетентними органами держави, в якому закріплено загальнообов'язкове правило поведінки.

Види:

а) закон- нормативний акт вищої юридичної сили, прийнятий вищим законодавчим органом держави або самим народом, який регулює найважливіші сфери суспільного життя та носить загальнообов'язковий характер;

б) підзаконний нормативний акт - акт, прийнятий компетентним органом чи органами держави на основі закону та на його виконання, або прийнятий з метою регулювання неврегульованих законом суспільних відносин.

5.Договір (нормативний) - правило поведінки загального характеру, яке встановлюється по домовленості між суб'єктами і гарантується державою.

6.Міжнародно-правовий акт - норми міжнародного права, які з санкції держави поширюються на її території. Виконання міжнародних норм забезпечується такою державою.

4. Система права. Норма права; структура норми права

Система права - внутрішній поділ права на галузі, інститути, норми права. Крім цього, це система всіх чинних юридичних норм держави. Вихідний елемент системи - норма права.

Норма - загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлюється державою, яке формально визначене та гарантоване, а також таке, яке відображає волю держави, встановлює права і обов'язки для учасників правовідносин. Норма складається з таких елементів:

а) гіпотеза - частина норми, яка визначає обставини, за яких слід застосувати норму права;

б) диспозиція - частина норми, яка визначає, якою має бути поведінка суб'єкта за обставин, вказаних в гіпотезі;

в) санкція - частина норми, яка визначає заходи впливу на суб'єкта за невиконання норми.

Диспозиція поділяється на:

- визначену - закріплює однозначне правило поведінки;

- не повністю визначену - вказує лише на загальні ознаки поведінки, в рамках якої суб'єкти уточнюють свої права і обов'язки самостійно;

- відносно визначену - вказує на права і обов'язки суб'єктів, але надає можливість для їх уточнення, залежно від обставин.

Санкція поділяється :

абсолютно визначену - закріплює конкретне покарання за вчинене правопорушення;

відносно визначену - закріплює найвищу і найнижчу межу покарання, в рамках якого компетентний державний орган самостійно приймає рішення про застосування міри покарання;

альтернативну - встановлює декілька варіантів покарань за одне правопорушення, з яких суд або інший орган вправі обрати один.

Інститут права - сукупність відносно відокремлених правових норм, що регулюють частину однорідних суспільних відносин.

Розрізняють галузеві інститути (інститут права власності в цивільному праві) та міжгалузеві інститути (інститут відповідальності за екологічні правопорушення).

Галузь права - сукупність юридичних норм, що регулюють визначену сферу суспільних відносин. Поділяються на профільюючі (цивільне право), спеціальні (сімейне право), комплексні (екологічне право).

Види правових норм:

1) За галузями (норми цивільного, сімейного, екологічного права).

2) За характером правила поведінки:

зобов'язуючі - вимагають певної поведінки від суб'єктів правовідносин;

забороняючі - забороняють вчинення певних дій;

уповноважуючі - наділяють суб'єктів певними повноваженнями.

3) За функціями - регулятивні і охоронні.

4) За способом встановлення:

імперативні - норма виражена через чіткий припис;

диспозитивні - норми, які діють у випадку невстановлення угодою між суб'єктами іншого варіанту поведінки.

5) За колом суб'єктів:

загальні - дія яких поширюється на всіх учасників правовідносин;

спеціальні - поширюються на обмежено коло суб'єктів.

6) За територіальною дією - загальні і місцеві.

7) За часом дії - постійні, тимчасові.

5. Система законодавства України

Законодавство - це система всіх нормативно-правових актів, виданих компетентними органами держави, які за юридичною силою поділяються на закони і підзаконні нормативні акти.

Закон - нормативний акт вищої юридичної сили, прийнятий вищим законодавчим органом держави або самим народом, який регулює найважливіші сфери суспільного життя та носить загальнообов'язковий характер.

Закони поділяються на конституційні та звичайні. Конституційні закони приймаються, як правило, кваліфікованою більшістю парламенту і визначають, як правило, засади державного і суспільного ладу, правовий статус особи, вносять зміни або доповнення до Конституції. Конституція є ядром правової системи держави і має вищу юридичну силу порівняно з іншими правовими актами. Звичайні закони приймаються простою більшістю і регулюють певні сфери суспільних відносин.

Підзаконні правові акти - це правотворчі акти компетентних органів, які засновані на законі і направлені на його конкретизацію і виконання.

В залежності від суб'єктів видання в Україні розрізняють такі види підзаконних актів:

1) Укази та розпорядження Президента України;

2) Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;

3) Накази, розпорядження міністерств і відомств України;

4) Акти органів державної виконавчої влади на місцях (обласні, районні, міські, районні у містах державні адміністрації) та органів місцевого самоврядування;

5) Локальні правові акти.

6. Законність: принципи і гарантії

Законність - це режим, за якого відбувається точне і неухильне додержання законів і інших правових норм всіма учасниками правовідносин.

Принципи законності:

1) Верховенство закону - регулювання всіх суспільних відносин за допомогою норм, встановлених державою.

2) Рівність перед законом - всі суб'єкти рівні перед законом незалежно від будь-яких факторів (походження, суспільне становище, освіта).

3) Виконання юридичних обов'язків - всі учасники суспільних відносин повинні виконувати покладені на них законом обов'язки.

4) Здійснення повноважень органами та посадовими особами тільки в межах визначеної компетенції.

5) Недопущення нерегламентованих дій держави по відношенню до суб'єктів правовідносин.

6) Забезпечення недоторканості прав і свобод при непорушенні прав і свобод інших осіб.

7) Недопустимість протиставлення законності і доцільності.

8) Рівна можливість осіб користуватись захистом своїх прав з боку держави.

Гарантії законності - такі умови суспільного життя і спеціальні заходи, які застосовуються державою і забезпечують міцний режим законності і стабільності правопорядку.

Види:

1) Економічні - необхідність досягнення високого матеріального рівня життя населення.

2) Юридичні - забезпечення законності методами, які застосовуються в праві, в тому числі і примусом.

3) Політичні і ідеологічні - врахування волевиявлення народу при прийнятті норм та важливих рішень, свобода волевиявлення народу.

Тема 3. ПРАВОПОРУШЕННЯ І ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Поняття і склад правопорушення.
2. Види правопорушень.
3. Поняття, види і цілі юридичної відповідальності.

1. Поняття і склад правопорушення

Правова поведінка - це соціально значуща, передбачена нормами права поведінка суб'єктів, що контролюється їх свідомістю і управляється волею. Зазвичай правова поведінка буває двох видів:

а) правомірна - суспільно необхідна, бажана і допустима з точки зору суспільства поведінка суб'єктів правовідносин, що полягає в здійсненні норм права, яка гарантується і охороняється державою;

б) протиправна - поведінка, яка відбувається з порушенням норм права. Кожний факт протиправної поведінки утворює правопорушення.

Пропорушення - протиправне, винне, каране діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке завдає шкоди охоронюваному законом суспільним відносинам.

Ознаки:

1) Протиправність - порушення суб'єктом охоронюваних законом суспільних відносин;

2) Винність - внутрішнє психічне ставлення порушника до діяння і наслідків, яке проявляється в двох формах - умисел і необережність;

3) Караність - передбачена законом юридична відповідальність за вчинення правопорушення;

4) Діяння - активна (дія) або пасивна (бездіяльність) поведінка особи;

5) Деліктоздатність - здатність особи відповідати за вчинене діяння, яка виражається в досягненні певного віку та психічному стані особи.

Склад правопорушення - сукупність визначених законом ознак, які вказують на наявність в діях особи правопорушення. Складається з таких елементів:

Об'єкт - суспільні відносини, що охороняються нормами права;

Об'єктивна сторона - включає протиправне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки діяння та причинний зв'язок між діянням і наслідками;

Суб'єктивна сторона - виражається у психічному ставленні порушника до вчиненого ним протиправного діяння (вина) та меті і мотивах правопорушення;

Суб'єкт - це фізичні чи юридичні особи, здатні нести юридичну відповідальність.

2. Види правопорушень

Всі правопорушення класифікуються на злочини і проступки. Критерієм розподілу правопорушень є ступінь суспільної небезпеки вчиненого протиправного, винного, караного діяння.

Злочин - це передбачене кримінальним законодавством суспільнонебезпечне, винне, каране діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, її політичну і економічну системи, власність, особу, основні права і свободи громадян. В Україні виключний перелік злочинів міститься в Кримінальному кодексі України (наприклад, крадіжка, вбивство, наклеп).

Проступки - це суспільно шкідливі протиправні діяння, що посягають на окремі сторони правопорядку, існуючого в суспільстві.

В залежності від сфер, де вони вчиняються, та від ступеня суспільної небезпеки, проступки поділяються на:

1) адміністративний проступок - це протиправне, винне діяння, яке посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління, за яке наступає адміністративна відповідальність. Адміністративні проступки передбачені в основному Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законодавчими актами України (наприклад, дрібне хуліганство, керування транспортними засобами в нетверезому стані, контрабанда);

2) дисциплінарний проступок - правопорушення у сфері трудових відносин; дисциплінарні проступки передбачені Кодексом законів про працю України, правилами внутрішнього розпорядку, іншими внутрішніми актами (наприклад, прогул, розпиття спиртних напоїв, вчинення аморальних дій особами, що займаються вихованням і т.п.);

3) цивільний проступок - правопорушення у сфері майнових і особистих немайнових суспільних відносин. Цивільні проступки передбачені Цивільним кодексом України, актами чинного законодавства, цивільно-правовими договорами (наприклад, невиконання взятих на себе зобов'язань в установленій строк).

3. Поняття, види і цілі юридичної відповідальності

Юридична відповідальність - вид соціальної відповідальності, який полягає у застосуванні державою до правопорушника певних заходів примусу, передбачених санкціями правових норм. Несприятливі наслідки, передбачені законодавством держави, яким піддається суб'єкт за вчинення ним правопорушення.

Єдиною підставою юридичної відповідальності є склад правопорушення. Якщо конкретна поведінка не підпадає під ознаки правопорушення, вказаного нормативним актом, то суб'єкт не підлягає юридичній відповідальності.

В залежності від вчиненого правопорушення розрізняють цивільну, дисциплінарну, адміністративну, кримінальну відповідальність.

Цивільна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, що виникають з договору або закону, а також у випадку вчинення шкоди здоров'ю чи майну особи.

Дисциплінарна відповідальність полягає в накладенні на винну особу дисциплінарного стягнення за правопорушення у сфері трудових відносин (догана, звільнення).

Адміністративна відповідальність накладається судом або компетентними органами державного управління на осіб, винних у вчиненні адміністративного проступку (наприклад, попередження, позбавлення спеціального права, адміністративний арешт).

Кримінальна відповідальність є найбільш жорстким видом юридичної відповідальності, який накладається виключно судом за вчинення злочину фізичною особою (позбавлення волі, виправні роботи, штраф тощо).

Мета юридичної відповідальності:

1) Виправлення і перевиховання особи, яка вчинила правопорушення;

2) Недопущення вчинення повторного правопорушення особою, яка підлягає відповідальності;

3) Попередження вчинення правопорушень з боку всіх суб'єктів правовідносин (генеральна превенція).

Тема 4. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

1. Декларація про державний суверенітет України.
2. Акт проголошення незалежності та його підтвердження всеукраїнським референдумом. Закон України "Про правонаступництво України".
3. Загальна характеристика Конституції України від 28 червня 1996 року.
4. Конституційна форма правління, державного устрою та державного режиму України.
5. Правовий статус державної мови та мов національних меншин.
6. Громадянство України: поняття, способи набуття і припинення.

1. Декларація про державний суверенітет України

Декларація про державний суверенітет була прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. і стала базовим документом, який визначив основи державного та суспільного ладу майбутньої незалежної держави. Цей документ складається з 10 розділів, які містять такі положення:

1. Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.
2. Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України. Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.
3. Українська РСР є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя. Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території. Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.
4. Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.
5. Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території. Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди.

6. Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

7. Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

8. Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

9. Українська РСР має право на власні Збройні Сили. Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР. Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

10. Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій.

2. Акт проголошення незалежності та його підтвердження всеукраїнським референдумом. Закон України "Про правонаступництво України"

19-22 серпня 1991 р. група вищих державних керівників колишнього СРСР з порушенням законодавства створила непередбачений конституцією орган - ДКЧС, який оголосив надзвичайний стан, перебрав управління державою, ізолював діючого президента, чим фактично було зроблено спробу вчинити державний переворот. Антиконституційний путч зазнав поразки завдяки демократичним силам Росії на чолі з Б. Єльциним. Така ситуація послужила приводом для проголошення незалежності з боку України та інших союзних республік.

24 серпня 1991 року Верховна Рада УРСР схвалила Акт проголошення незалежності України, в якому проголосила

незалежність України та утворення самостійної держави; неподільність і недоторканість її території. Крім цього, в акті було проголошено про те, що на території України мають чинність виключно Конституція та закони України. Того ж дня було прийнято постанову про проведення всеукраїнського референдуму на підтвердження Акту проголошення незалежності 01.12.91, який і був проведений в зазначений строк. З виборців, які взяли участь у референдумі, 92% висловились за незалежність України.

В зв'язку з проголошенням незалежності України і створенням незалежної Української держави виникла необхідність визначення її державної території, долі державних органів влади, питання майнових прав, тощо. З цією метою 12 вересня 1991 року Верховна Рада прийняла Закон "Про правонаступництво". Основні положення акту:

1. З моменту проголошення незалежності України найвищим органом державної влади України є Верховна Рада України в депутатському складі Верховної Ради Української РСР.

2. До ухвалення нової Конституції України на території України діє Конституція (Основний Закон) Української РСР. Закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, якщо вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України.

3. Органи державної влади, сформовані на підставі Конституції Української РСР 1978р., діють в Україні до створення органів державної влади на підставі нової Конституції України.

4. Державним кордоном України є колишній кордон УРСР в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

5. Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України, і є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки.

6. Всі громадяни Союзу РСР, які на момент проголошення незалежності постійно проживали на території України, є громадянами України.

3. Загальна характеристика Конституції України від 28 червня 1996 року

Діюча Конституція України була прийнята 28 червня 1996 року Верховною Радою України і замінила діючу на той час Конституцію УРСР від 20 квітня 1978 року.

Конституція складається з 15 розділів, які поділяються на 161 статтю. Розділ XV "Перехідні положення" не містить в своєму складі статей, а складається з пунктів.

Розділ I. "Загальні засади" визначає базові засади державного ладу в Україні. Зокрема він встановлює: Україна є суверенною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека визнаються в державі найвищими соціальними цінностями; єдиним джерелом влади є народ; розподіл влад на законодавчу, виконавчу, судову; принцип верховенства права; державну мову; державну символіку.

Розділ II. "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина" встановлює гаму особистих, політичних, соціально-економічних прав і свобод. Крім цього, в цьому розділі зазначено основні обов'язки, які покладаються на громадян України.

Розділ III. "Вибори. Референдум" визначає основні принципи проведення виборів, а також загальний порядок проведення всеукраїнського референдуму.

Розділ IV "Верховна Рада України" визначає Верховну Раду як єдиний орган законодавчої влади в Україні, а також регулює питання складу, компетенції Верховної Ради, порядку прийняття Законів України.

Розділ V. "Президент України" встановлює, що президент є главою держави та виступає від її імені. Даним розділом регулюються загальні засади виборів президента, його повноваження, порядок усунення з поста.

Розділ VI. "Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади". Кабінет Міністрів України є вищим органом в системі органів виконавчої влади. Встановлюються порядок утворення, компетенція КМУ, система органів виконавчої влади на місцях.

Розділ VII. "Прокуратура". Даний розділ встановлює функції прокуратури та визначає, що організація і порядок діяльності

органів прокуратури визначаються законом. На сьогодні прокуратура наділена більш широким колом повноважень, що передбачені ЗУ "Про прокуратуру", які вона буде виконувати до прийняття нового закону.

Розділ VIII. "Правосуддя". Визначає статус, юрисдикцію, систему загальних судів України, загальні засади правового статусу суддів, основні засади судочинства.

Розділ IX. "Територіальний устрій України" встановлює, що систему територіального устрою України складають Автономна Республіка Крим, 24 області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

Розділ X. "Автономна Республіка Крим" визначає наявність в складі України автономної одиниці - АРК і загальні засади її функціонування.

Розділ XI. "Місцеве самоврядування" встановлює основні засади місцевого самоврядування в Україні.

Розділ XII. "Конституційний Суд України" встановлює конституційну юрисдикцію, коло повноважень та склад Конституційного Суду України.

Розділ XIII. "Внесення змін до Конституції" передбачає порядок внесення змін до діючої Конституції та суб'єктів, які вправі вносити такі зміни.

Розділ XIV. "Прикінцеві положення" визначає, що Конституція України вступає в силу з дня її прийняття, а день прийняття вважається державним святом.

Розділ XV. "Перехідні положення" встановлює чинність законодавства, що не суперечить Конституції, порядок формування органів, передбачених Конституцією, дійсність повноважень органів та посадових осіб діючих на момент прийняття Конституції.

4. Конституційна форма правління, державного устрою та державного режиму України

Форма державного правління, державного устрою та державного режиму, які є базовими категоріями при визначенні сутності конкретної держави, визначені в діючій Конституції України.

Стаття 5 Конституції України встановлює, що Україна є республікою. Конституційно не визначено, який вид республіки встановлюється в Україні, але виходячи зі змісту самої Конституції,

яка визначає повноваження органів державної влади, можна зробити висновок, що Україна належить до групи держав, в яких форму державного правління можна класифікувати як змішану республіку.

Главою держави в Україні є президент (ст.102 КУ), який обирається громадянами України на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на 5 років. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України (ст.75 КУ). Кабінет Міністрів є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Конституція не визначає, хто є главою виконавчої влади, і передбачає спільну участь у формуванні уряду, здійсненні контролю за ним з боку глави держави (президента) та парламенту (Верховної Ради).

З точки зору державного устрою, в Україні конституційно встановлено унітарний устрій (ст.2 КУ). Територія держави поділяється на Автономну Республіку Крим, 24 області, 2 міста зі спеціальним статусом - Київ і Севастополь. В свою чергу АРК та області розділені на райони та міста обласного значення. Київ і Севастополь розділені на райони. Райони в межах областей розподіляються на міста, селища, села та їх об'єднання. Деякі міста обласного значення розподіляються на райони, які виступають низовою ланкою адміністративного устрою.

Конституція встановлює, що Україна є демократична держава (ст.1 КУ). Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ (ст.5 КУ). Передбачено широкий спектр прав і свобод громадян, які дають можливість брати участь у здійсненні державної влади. Конституція передбачає як безпосередній спосіб здійснення влади народом (через референдум), так і опосередкований (через органи державної влади та місцевого самоврядування). Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що в Україні діє демократичний політичний режим.

5. Правовий статус державної мови та мов національних меншин

Правовий статус державної та інших національних мов в Україні визначається Конституцією України та Законом УРСР "Про мови в УРСР" від 28.10.89р.

Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на території держави.

Україна створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці. Такі умови забезпечуються:

1) правом використання в роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей поряд з українською і інших національних мов;

2) громадянам України гарантується право користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою;

3) громадянин вправі звертатися до державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій українською чи іншою мовою їх роботи, російською мовою або мовою, прийнятою для сторін;

4) службові особи державних, партійних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти українською і російською мовами, а в разі необхідності - і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків;

5) судочинство в Україні здійснюється українською мовою. У місцях компактного проживання національних меншин судочинство може здійснюватись національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості. При розгляді в судах кримінальних і цивільних справ особам, які беруть участь у справі і не володіють мовою судочинства, забезпечується право ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача, право виступати в суді рідною мовою;

6) вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян України. Україна гарантує кожній дитині право на виховання і одержання освіти національною мовою. У вищих та середніх спеціальних навчальних закладах використовується українська мова або національна мова компактно проживаючого населення.

Крім визначення статусу державної мови і мов національних меншин, конституційно закріплено, що держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

6. Громадянство України: поняття, способи набуття і припинення

Громадянство - це постійний правовий зв'язок особи з державою, який знаходить своє вираження в їх взаємних правах і обов'язках.

Питання громадянства в Україні регулюється Конституцією, ЗУ "Про громадянство України" від 8 жовтня 1991 року.

В Україні існує єдине громадянство. На підставі двосторонніх міждержавних договорів, стороною в яких виступає Україна, допускається подвійне громадянство.

Громадянами України є:

1. Особи, які на момент введення в дію ЗУ "Про громадянство України" (14 жовтня 1991 р.) постійно проживали в Україні, не були громадянами інших держав і не заперечували проти набуття громадянства України;

2. Особи, які працювали, служили, навчалися за межами України за умов, якщо вони народилися або довели, що постійно проживали на її території, не перебувають у громадянстві інших держав і не пізніше як через п'ять років після набрання чинності цим законом виявили бажання стати громадянами України;

3. Особи, які набули громадянство, відповідно до цього закону.

Набуття громадянства України:

1) за народженням;

2) за походженням;

3) шляхом вступу до громадянства України;

4) внаслідок відновлення громадянства України.

Громадянство дитини визначається громадянством її батьків. Якщо один з батьків є громадянином України і батьки проживають на території України, дитина визнається громадянином України. У випадку різного громадянства батьків і проживання їх за межами України громадянство дитини визначається за письмовою згодою батьків.

Умови вступу до громадянства:

1) відмова від іноземного громадянства;

2) постійне проживання на території України протягом останніх 5 років;

3) володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування;

4) наявність законних джерел до існування;

5) визнання і виконання Конституції України.

Припинення громадянства України:

1) вихід з громадянства;

2) втрата громадянства.

Громадянство України втрачається:

1) якщо особа вступила на військову службу, в службу безпеки, поліцію, органи юстиції або інші органи державної влади і управління іноземної держави без згоди державних органів України;

2) якщо особа набула громадянство внаслідок подання завідомо неправдивих відомостей або подрібних документів;

3) якщо особа, яка перебуває за межами України протягом 5 років, не стала на консульський облік.

Рішення, пов'язані з питаннями громадянства, приймаються Президентом України; заяви подаються Президенту через систему органів внутрішніх справ.

Тема 5. ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1. Загальні поняття про права, свободи, обов'язки людини і громадянина.

2. Особисті та політичні права і свободи людини і громадянина.

3. Соціальні та економічні права і свободи людини і громадянина.

4. Гарантії захисту прав і свобод. Конституційні обов'язки людини і громадянина.

1. Загальні поняття про права, свободи, обов'язки людини і громадянина в Україні

Основний перелік прав, свобод, обов'язків людини і громадянина міститься в розділі II діючої Конституції України.

Конституція визначає, що усі люди є рівними у своїй гідності і правах, права і свободи є невідчужуваними і непорушними. Права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції, не є вичерпними: законодавчими актами можуть встановлюватись додаткові права і свободи. Конституція гарантує недоторканість прав і свобод через заборону їх скасування, звуження змісту та обсягу існуючих прав.

Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості за непорушення прав і свобод інших людей та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток особистості.

Громадяни мають рівні політичні права і свободи та є рівними перед законом. Не допускається надання переваг чи обмежень за ознаками раси, політичних, релігійних, інших переконань, статі, соціального та етнічного походження, місця проживання, мови.

Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин не може бути вигнаний за межі України або відданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам за кордоном.

Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими ж самими правами і свободами і несуть ті ж самі обов'язки, що і громадяни України, за винятком випадків, зазначених Конституцією, законами або міжнародними договорами.

2. Особисті та політичні права і свободи людини і громадянина

Основний перелік особистих та політичних прав міститься в розділі II діючої Конституції. Розташування особистих прав перед іншими категоріями прав і свобод свідчить про особливе значення, яке законодавець надає саме цій категорії прав.

До основних особистих прав і свобод людини і громадянина належать такі.

Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Кожен має право захищати своє

життя, здоров'я, життя і здоров'я інших осіб від протиправних посягань.

Кожен має право на повагу до його гідності.

Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Ніхто не може бути заарештований інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, встановлених законом (Дана частина ст. 29 КУ не діє до 28 червня 2001р.).

Кожному гарантуються недоторканість житла, таємниці листування, телефонних розмов, іншої кореспонденції, невтручання в особисте і сімейне життя.

Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування.

Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Здійснення цього права може бути обмежено в порядку, встановленому законодавством.

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання, що включає право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніяку. Церква і релігійні організації відокремлені від держави, а школа відокремлена від церкви. Здійснення права може бути обмежено в порядку, встановленому законодавством.

Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом.

Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевому референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Усі мають право звертатися до органів державної влади і місцевого самоврядування, які зобов'язані розглянути звернення в установленій законом строк.

3. Соціальні та економічні права і свободи людини і громадянина

Соціальні та економічні права людини та громадянина регулюються Конституцією та законодавством України.

Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної та творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності.

Кожен має право на незаборонену законодавством підприємницьку діяльність, крім категорій громадян, щодо яких діє принцип несумісності.

Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Ті, хто працюють, мають право на страйк для захисту своїх соціальних та економічних інтересів. Всі працюючі мають право на відпочинок.

Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у разі старості та в інших випадках, передбачених законом.

Кожен має право на житло.

Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та страхування, яке реалізується шляхом державного фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних, оздоровчо-профілактичних програм.

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Кожен має право на шлюб; діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним.

Кожен має право на освіту; повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Громадянам гарантується свобода творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав.

Кожен має право на правову допомогу, яка в передбачених законом випадках надається за рахунок державних коштів.

4. Гарантії захисту прав і свобод. Конституційні обов'язки людини і громадянина

Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному надається право на оскарження в суді рішень чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Кожен має право звертатися до Уповноваженого з прав людини, а у випадках вичерпання національних можливостей захисту - до міжнародних організацій.

Кожен має право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями чи бездіяльністю державних органів.

Кожному гарантується право знати права і обов'язки через обнародування законів та інших актів, в яких вони містяться.

Закони та інші акти не мають зворотної сили в часі, крім випадків, коли скасовують або пом'якшують відповідальність.

Ніхто не зобов'язаний виконувати злочинний наказ.

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Підозрюваний і підсудний мають право на захист та користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом або вироком суду.

Можливість здійснення конституційних прав і свобод гарантується через заборону обмежень, крім випадків, передбачених Конституцією України. Обмеження застосовуються в умовах воєнного або надзвичайного стану і не стосуються цілого ряду прав і свобод. Додатковою гарантією дотримання прав і свобод є визначення часу, на який вводиться обмеження.

Конституція також встановлює основні обов'язки людини і громадянина.

Громадяни України зобов'язані захищати Вітчизну в порядку, встановленому законом.

Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів.

Кожна особа зобов'язана не допускати посягання на права, свободи, честь і гідність інших осіб.

Конституція заохочує вивчення суб'єктами правовідносин законодавства, оскільки встановлює, що незнання закону не звільняє від відповідальності.

Тема 6. ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

1. Структура і організація роботи Верховної Ради.
2. Повноваження Верховної Ради.
3. Законодавчий процес в Україні.
4. Вибори народних депутатів.
5. Статус народного депутата України.

1. Структура і організація роботи Верховної Ради

Верховна Рада є єдиним органом законодавчої влади в Україні. Конституційний склад Верховної Ради - 450 народних депутатів, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні. Структура і організація роботи Верховної Ради визначається Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

Термін повноважень Верховної Ради окремого скликання становить чотири роки. Чергові вибори до Верховної Ради відбуваються в останню неділю березня четвертого року повноважень Верховної Ради. Позачергові вибори призначаються Президентом і проводяться протягом 60 днів з моменту опублікування рішення про дострокове припинення роботи Верховної Ради.

Народні депутати здійснюють свої повноваження на постійній основі. Верховна Рада України працює сесійно і є повноважною

за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу. Верховна Рада України збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів. Перше засідання відкриває найстарший за віком народний депутат України.

Чергові сесії Верховної Ради України починаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року.

Позачергові сесії Верховної Ради України скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу не менш як третини народних депутатів України або на вимогу Президента України. У разі введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні Верховна Рада України збирається у дводенний строк без попереднього скликання.

Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито. Закрите засідання проводиться за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України. Рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування. Голосування на засіданнях Верховної Ради України здійснюється анонімним депутатом України особисто.

Верховна Рада України обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника Голови Верховної Ради України та відкликає їх. Голова Верховної Ради України організовує і веде засідання, підписує акти, прийняті Верховною Радою України, представляє Верховну Раду України у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав.

Верховна Рада України затверджує перелік комітетів Верховної Ради України, обирає голів цих комітетів. Комітети Верховної Ради України здійснюють законопроектну роботу, готують і попередньо розглядають питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України. В складі Верховної Ради можуть бути утворені депутатські групи (фракції).

Повноваження Верховної Ради України припиняються у день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання. Президент України може достроково припинити

повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

2. Повноваження Верховної Ради

Повноваження, якими наділений єдиний орган законодавчої влади, визначаються в Конституції України.

До повноважень Верховної Ради України належать:

- 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених Конституцією;
- 2) призначення всеукраїнського референдуму з питань зміни території;
- 3) прийняття законів;
- 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього;
- 5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- 6) призначення виборів Президента України у строки, передбачені Конституцією;
- 7) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- 8) усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;
- 9) надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України;
- 10) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції;
- 11) призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених Конституцією; до таких посадових осіб належать судді загальних судів, судді Конституційного Суду, Генеральний прокурор, Уповноважений з прав людини і т.д.;
- 12) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних сил України, Служби безпеки України, інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;
- 13) зміни адміністративно-територіального устрою;

14) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;

15) затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності.

Верховна Рада України за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів України від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Верховна Рада України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, створює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України.

3. Законодавчий процес в Україні

Законодавчий процес - це конституційно-врегульований порядок прийняття законів та введення їх у дію.

В Україні єдиним органом, наділеним функцією прийняття законів, є Верховна Рада, яка приймає закони більшістю від її конституційного складу, крім випадків, окремо передбачених Конституцією. Наприклад, кваліфікованою більшістю двома третинами голосів від конституційного складу вносяться зміни до Конституції.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України і Національному банку України.

Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України.

Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повергає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів.

Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

4. Вибори народних депутатів

Процес виборів народних депутатів України регулюється Конституцією України та Законом України "Про вибори народних депутатів" від 24 вересня 1997 року з наступними змінами і доповненнями, в тому числі зі змінами, внесеними згідно з рішенням Конституційного Суду України в 1998 році.

Народні депутати України обираються громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою.

Вибори депутатів є рівними. Громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах. Вибори депутатів є прямими. Депутати обираються безпосередньо виборцями. Голосування на виборах є таємним: контроль за волевиявленням виборців у будь-якій формі не допускається.

Усього обирається 450 депутатів. З них 225 обирається в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 - за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва.

Виборчий процес відбувається на основі рівноправності всіх кандидатів, недопущення будь-яких обмежень з боку органів державної влади, свободи агітації тощо.

Право голосу на виборах мають громадяни України, яким на день проведення виборів виповнилося вісімнадцять років. Кожний

Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканість.

Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образи чи наклеп.

Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

Повноваження народних депутатів України припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково у разі:

- 1) складення повноважень за його особистою заявою;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 3) визнання його судом неієздатним або безвісно відсутнім;
- 4) припинення його громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України;
- 5) смерті.

Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

У разі невиконання вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності повноваження народного депутата України припиняються достроково на підставі закону за рішенням суду.

Депутат як член Верховної Ради України користується правом ухвального голосу в усіх питаннях, що розглядаються на засіданнях Верховної Ради та її органів, до складу яких він входить.

Народний депутат має право:
-обирати і бути обраним до органів Верховної Ради України;

-пропонувати питання для розгляду Верховною Радою України або її органами;

-законодавчої ініціативи у Верховній Раді України;

-ставити питання про визнання законопроекту терміновим та про винесення його на народне обговорення або референдум;

-висловлювати думку щодо персонального складу органів і кандидатур посадових осіб, які обираються, призначаються або затверджуються Верховною Радою України;

-ставити питання про недовіру складу органів, утворених Верховною Радою України, а також посадовим особам, яких обрано, призначено або затверджено Верховною Радою України;

-брати участь у розгляді в органах державної влади будь-яких питань, що зачіпають інтереси громадян та організацій;

-звертатися в державні органи та органи об'єднань громадян, до підприємств, установ і організацій, посадових осіб з питань своєї депутатської діяльності;

-відвідувати будь-які державні органи і органи об'єднань громадян, підприємства, установи і організації з питань своєї депутатської діяльності;

-перевіряти з власної ініціативи, з залученням при необхідності представників державних органів і об'єднань громадян, відомості про порушення закону, прав та інтересів громадян і організацій, що охороняються законом.

Народний депутат України має право на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності. Керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій зобов'язані повідомити народного депутата України про результати розгляду його запиту.

Тема 7. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ. КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ТА ІНШІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

1. Конституційний статус Президента України.
2. Вибори Президента України.
3. Кабінет Міністрів України.
4. Місцеві державні адміністрації.

1. Конституційний статус Президента України

Статус Президента України, його функції і повноваження закріплюються в Конституції України та в Законі УРСР "Про президента УРСР" від 5 липня 1991р.

Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

Президент України:

- 1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;
- 2) представляє державу в міжнародних відносинах;
- 3) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;
- 4) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією;
- 5) припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;
- 6) призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України, Генерального Прокурора України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку;
- 7) призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів

виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах;

8) утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

9) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України;

10) вирішує питання громадянства;

11) вправі застосувати помилування.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. Повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

1) відставки;

2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

3) усунення з поста в порядку імпичменту;

4) смерті.

Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпичменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину. У разі дострокового припинення повноважень Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України.

2. Вибори Президента України

Порядок проведення виборів Президента України регулюється Конституцією України та Законом України "Про вибори президента України" від 5 березня 1999р.

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною

мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

Активним виборчим правом володіють громадяни України, яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років, при цьому кожний виборець має один голос. Не мають права голосу громадяни, визнані судом недієздатними. Не можуть бути висунуті претендентами на кандидатів у Президенти України громадяни, які перебувають у місцях позбавлення волі або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Право висунування претендента на кандидата у Президенти України належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується через політичні партії та їх виборчі блоки, а також через збори виборців, в тому числі шляхом самовисунування.

Вибори проводяться у одномандатному загальнодержавному окрузі, територія якого розподіляється на 225 територіальних округів. Висування претендентів на кандидатів у Президенти України починається за 170 днів і закінчується за 140 днів до дня виборів. Претендент стає кандидатом у Президенти України, якщо його кандидатуру підтримають своїми підписами не менш як один мільйон громадян України, які мають право голосу, в тому числі не менш як 30 тисяч громадян у кожному з двох третин регіонів.

Голосування проводиться в день виборів або в день повторного голосування з восьмої до двадцятої години. Обраним Президентом України вважається кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Якщо до виборчого бюлетеня було включено більше двох кандидатів і жоден з них не набрав більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, Центральна виборча комісія призначає повторне голосування по виборах Президента

України по двох кандидатах, які одержали найбільшу кількість голосів, не рахуючи тих кандидатів, які після першого туру голосування зняли свої кандидатури. Обраним Президентом України вважається кандидат, який в результаті повторного голосування одержав більшу, ніж інший кандидат, кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. У разі, коли повторне голосування проводилося лише по одній кандидатурі, кандидат вважається обраним Президентом України, якщо він одержав більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Крім чергових виборів, можуть бути проведені повторні та позачергові вибори.

3. Кабінет Міністрів України

Питання статусу, порядку утворення та функцій Кабінету Міністрів регулюються Конституцією України.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах.

Очолює Кабінет Міністрів - Прем'єр-міністр України, що призначається Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України. Персональний склад Кабінету Міністрів України призначається Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраним Президентом України. Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають право заявити Президентові України про свою відставку. Відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України. Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінетові Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

5) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

6) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

7) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України;

8) виконує інші функції, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

4. Місцеві державні адміністрації

Дане питання регулюється Конституцією України та Законом України "Про місцеві державні адміністрації".

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;

3) виконання державних і регіональних програм;

4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;

5) взаємодію з органами місцевого самоврядування;

6) реалізацію інших, наданих державою, а також делегованих відповідними радами, повноважень.

Місцеві державні адміністрації координують роботу всіх підрозділів органів виконавчої влади, що діють в межах їх територіальної юрисдикції.

Тема 8. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

1. Поняття і система місцевого самоврядування.
2. Порядок формування органів місцевого самоврядування.
3. Повноваження сільських, селищних і міських рад.
4. Районні і обласні ради і їх повноваження.

1. Поняття і система місцевого самоврядування

Місцеве самоврядування в Україні - це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами як безпосередньо, так і через систему рад та їх виконавчих органів.

Система місцевого самоврядування включає:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.

Територіальна громада - жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України та законами.

Сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста. Сільський, селищний, міський голова очолює виконавчий комітет відповідної сільської, селищної, міської ради, головує на її засіданнях. Сільський, селищний, міський голова не

може бути депутатом будь-якої ради, суміщати свою службову діяльність з іншою посадою чи діяльністю (крім творчої, наукової).

Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи. Виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади - також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст у межах повноважень, визначених Конституцією України та чинним законодавством, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами.

Сільські, селищні, міські, районні в місті (у разі їх створення) ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

2. Порядок формування органів місцевого самоврядування

Сільський, селищний, міський голова обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки в порядку, визначеному законодавством, і здійснює свої повноваження на постійній основі.

Сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення), районні, обласні ради складаються з депутатів, які обираються населенням відповідної території на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Загальний склад ради визначається радою відповідно до законодавства про вибори. Рада вважається правомочною за умови обрання не менш як двох третин депутатів від загального складу ради. У разі якщо до ради обрано менше двох третин її складу, до обрання необхідної кількості депутатів продовжує здійснювати повноваження рада попереднього скликання.

У разі дострокового припинення повноважень деяких депутатів, внаслідок чого до складу ради входить менш як дві третини депутатів, до обрання необхідної кількості депутатів така рада вважається правомочною за наявності більше половини депутатів від загального складу ради.

Ради обираються терміном на чотири роки.

3. Повноваження сільських, селищних і міських рад

Виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються такі питання:

1) затвердження регламенту ради; утворення і ліквідація постійних та інших комісій ради;

2) утворення виконавчого комітету ради, визначення його чисельності, затвердження персонального складу; обрання за пропозицією сільського, селищного, міського голови на посаду та звільнення з посади секретаря ради;

3) заслуховування звітів сільського, селищного, міського голови про діяльність виконавчих органів ради, постійних комісій та виконавчих органів про власну діяльність;

4) прийняття рішення про недовіру сільському, селищному, міському голові;

5) прийняття рішення про проведення місцевого референдуму;

6) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування;

7) затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього; затвердження звіту про виконання відповідного бюджету;

8) встановлення місцевих податків і зборів та розмірів їх ставок у межах, визначених законом;

9) прийняття рішень щодо відчуження відповідно до закону комунального майна; затвердження місцевих програм приватизації, а також переліку об'єктів комунальної власності, які не підлягають приватизації;

10) вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин та архітектурних справ;

11) визначення обсягу і меж повноважень, які здійснюють районні у містах (у разі їх створення) ради та їх виконавчі органи в інтересах територіальних громад районів у містах.

Окремими повноваженнями згідно з законодавством України наділені виконавчі органи місцевих рад. Повноваження виконкомів поділяються на власні і делеговані від державних органів влади і здійснюються в різних галузях: соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку; бюджету, фінансів і цін; управління комунальною власністю; житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку, сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту; земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища тощо.

4. Районні і обласні ради і їх повноваження

Виключно на пленарних засіданнях районної, обласної ради вирішуються такі питання:

1) обрання голови ради, заступника голови ради, звільнення їх з посади, формування постійних та інших комісій ради;

2) затвердження за пропозицією голови ради структури, чисельності виконавчого апарату ради, витрат на утримання ради та її виконавчого апарату;

3) заслуховування звітів постійних комісій, керівників органів, які рада утворює, обирає та призначає; голів місцевих державних адміністрацій, їх заступників, керівників управлінь про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, бюджету, рішень ради із зазначених питань, а також про здійснення місцевими державними адміністраціями делегованих їм радою повноважень;

4) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно району, області, цільових програм з інших питань, заслуховування звітів про їх виконання;

5) затвердження відповідно районних, обласних бюджетів, внесення змін до них, затвердження звітів про їх виконання;

6) вирішення в установленому законом порядку питань щодо управління об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, що перебувають в управлінні районних і обласних рад; призначення і звільнення їх керівників;

7) вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин;

8) вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів відповідно районного, обласного значення, а також про скасування такого дозволу;

9) прийняття рішень з питань адміністративно-територіального устрою в межах і в порядку, визначених законом;

10) прийняття рішень щодо делегування місцевим державним адміністраціям окремих повноважень районних, обласних рад;

11) прийняття рішення про недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації.

Районні і обласні ради можуть розглядати і вирішувати на пленарних засіданнях й інші питання, віднесені до їх відання законодавством.

Тема 9. СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ В УКРАЇНІ

1. Конституційний Суд України.
2. Система судів загальної юрисдикції.
3. Прокуратура України.
4. Правовий статус міліції.
5. Обов'язки і права міліції.
6. Адвокатура в Україні.
7. Нотаріат в Україні.

1. Конституційний Суд України

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів, яких в рівній пропорції призначають Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України. Суддею Конституційного Суду може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою. Строк повноважень судді 9 років без права повторного призначення.

Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

До повноважень Конституційного Суду України належать:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших нормативних актів. Ці питання розглядаються за зверненнями Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України. З питань тлумачення Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені;

3) Конституційний Суд України за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

4) за зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України дає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

2. Система судів загальної юрисдикції

Відповідно до статті 124 Конституції України Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Правосуддя здійснюється шляхом:

1) розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних справ щодо спорів, що стосуються прав та інтересів фізичних та юридичних осіб;

2) розгляду в судових засіданнях кримінальних справ і застосування встановлених законом мір покарання до осіб, винних у вчиненні злочину, або виправдання невинних;

3) розгляду адміністративних та інших спеціальних категорій справ.

Судочинство, в залежності від категорії справи, провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. В систему судів загальної юрисдикції входять Верховний Суд України, Верховний Суд Автономної Республіки Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські суди, міжобласний суд, міжрайонні (окружні), районні (міські) суди та військові суди регіонів, Військово-Морських Сил і гарнізонів.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

Конституція гарантує незалежність і недоторканність суддів для більш ефективного здійснення ними функцій правосуддя. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом.

В Україні правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні. На посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років,

який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою. До окремих категорій суддів існують окремі вимоги щодо стажу, віку та їх професійного рівня, що встановлюються законом.

Перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України. Всі інші судді обираються Верховною Радою України безстроково в порядку, встановленому законом.

На сьогодні в Україні триває процес правової реформи, наслідком якої повинно стати реформування системи загальних судів відповідно до діючої конституції, в тому числі через утворення ланки апеляційних судів, спеціальних судів, введення інституту присяжних.

3. Прокуратура України

Прокуратура України становить єдину систему, на яку покладено ряд функцій по забезпеченню законності в державі. На сьогодні прокуратура виконує такі функції:

1) нагляд за додержанням законів усіма органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами;

2) нагляд за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу із злочинністю та іншими правопорушеннями і розслідують діяння, що містять ознаки злочину;

3) розслідування діянь, що містять ознаки злочину;

4) підтримання державного обвинувачення, участь у розгляді в судах кримінальних, цивільних справ та справ про адміністративні правопорушення і господарських спорів в арбітражних судах;

5) нагляд за виконанням законів у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, при виконанні покарань та застосуванні інших заходів примусового характеру, які призначаються судом;

6) нагляд за додержанням законів органами військового управління.

Систему органів прокуратури очолює Генеральний прокурор України, який призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України. Верховна

Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади. Строк повноважень Генерального прокурора України - п'ять років.

Систему органів прокуратури становлять: Генеральна прокуратура України, прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя (на правах обласних), міські, районні, міжрайонні, інші прирівняні до них прокуратури, а також військові прокуратури.

До органів військових прокуратур належать військові прокуратури регіонів і військова прокуратура Чорноморського флоту та Військово-Морських Сил України (на правах обласних), військові прокуратури гарнізонів (на правах міських).

На посади прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя та прирівняних до них прокурорів призначаються особи віком не молодше 30 років, які мають стаж роботи в органах прокуратури або на судових посадах не менше семи років; на посади районних і міських прокурорів - віком не молодше 25 років із стажем роботи в органах прокуратури або на судових посадах не менше трьох років.

4. Правовий статус міліції

Міліція в Україні - державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Основними завданнями міліції є:

- забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;
- запобігання правопорушенням та їх припинення;
- охорона і забезпечення громадського порядку;
- виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- захист власності від злочинних посягань;
- виконання кримінальних покарань і адміністративних стягнень;
- участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам,

підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Міліція є єдиною системою органів, яка входить до структури Міністерства внутрішніх справ України, виконує адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу та охоронну (на договірних засадах) функції. Вона складається з підрозділів: кримінальної міліції, міліції громадської безпеки; транспортної міліції; державної автомобільної інспекції; міліції охорони; спеціальної міліції.

На території України забороняється створення військових або інших збройних формувань чи груп, не передбачених законодавством України.

Міністр внутрішніх справ України здійснює керівництво всією міліцією України. В Республіці Крим міліцією керує заступник Міністра внутрішніх справ України - начальник Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму; в областях, містах, районах міліцією, крім транспортної, керують відповідно начальники головних управлінь, управлінь Міністерства внутрішніх справ України в області, місті, начальники міських і районних відділів (управлінь) головних управлінь, управлінь Міністерства внутрішніх справ України в області, місті.

Керівництво транспортною міліцією здійснюється у порядку, що визначається Міністерством внутрішніх справ України.

Заступник Міністра внутрішніх справ України - начальник Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму призначається на посаду і звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України. Начальники управлінь і головних управлінь обласного рівня призначаються на посаду і звільняються з посади Міністром внутрішніх справ України. Начальники відділів районного рівня призначаються на посаду і звільняються з посади Міністром внутрішніх справ України за поданням відповідно начальників управлінь і головних управлінь обласного рівня.

5. Обов'язки і права міліції

Обов'язки міліції:

- 1) забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок;
- 2) виявляти, запобігати, припиняти та розкривати злочини, вживати з цією метою оперативно-розшукових та профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;
- 3) приймати і реєструвати заяви й повідомлення про злочини та адміністративні правопорушення, своєчасно приймати щодо них рішення;
- 4) розшукувати осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, передбачених законодавством;
- 5) забезпечувати в межах своєї компетенції безпеку дорожнього руху, додержання законів, правил і нормативів у цій сфері;
- 6) вести дозвільну та паспортно-візову роботу.

Права міліції:

- 1) вимагати від громадян і службових осіб, які порушують громадський порядок, припинення правопорушень;
- 2) викликати громадян і службових осіб у справах про злочини та у зв'язку з матеріалами, що знаходяться в її провадженні;
- 3) затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, обвинувачених, які переховуються від дізнання, слідства чи суду, засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання, осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту, осіб, які вчинили адміністративні правопорушення - на строк до трьох годин, а у необхідних випадках для встановлення особи і з'ясування обставин правопорушення - до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом 24 годин з моменту затримання;

4) проводити в порядку провадження дізнання і за дорученням слідчих органів у кримінальних справах обшуки, вилучення, допити та інші слідчі дії відповідно до кримінально-процесуального законодавства;

5) входити безперешкодно у будь-який час доби на територію і в приміщення фізичних і юридичних осіб та оглядати їх з метою припинення злочинів, переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставинах, а в житло осіб, що перебувають під адмін.наглядом, для перевірки.

6. Адвокатура в Україні

Адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси фізичних і юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу.

Адвокатом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи за спеціальністю юриста або помічника адвоката не менше двох років, склав кваліфікаційні іспити, одержав свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та прийняв Присягу адвоката України.

Адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, органах внутрішніх справ, служби безпеки, державного управління. Адвокатом не може бути особа, яка має судимість.

Адвокат має право займатись адвокатською діяльністю індивідуально, або об'єднатись в професійні спілки з іншими адвокатами.

При здійсненні професійної діяльності адвокат має право:

- представляти і захищати права та інтереси громадян і юридичних осіб за їх дорученням у всіх органах, підприємствах, установах і організаціях, до компетенції яких входить вирішення відповідних питань;

- збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази в цивільних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення;

- подавати клопотання, бути присутніми при їх розгляді;
- виконувати інші дії, передбачені законодавством.

При здійсненні своїх професійних обов'язків адвокат зобов'язаний неухильно дотримуватись вимог чинного законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб і не має права використовувати свої повноваження на шкоду особі, в інтересах якої прийняв доручення, та відмовитись від прийнятого на себе захисту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Адвокат не має права прийняти доручення про подання юридичної допомоги у випадках, коли він у даній справі подає або раніше подавав юридичну допомогу особам, інтереси яких суперечать інтересам особи, що звернулася з проханням про ведення справи, або раніше брав участь у справі як процесуальна фігура, інтереси якої суперечать інтересам підзахисного або довірителя.

7. Нотаріат в Україні

Нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності.

Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси).

Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу.

У населених пунктах, де немає нотаріусів, деякі нотаріальні дії вчиняються уповноваженими на це посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад. Вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи

України. Посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріальних, може провадитись також спеціально визначеними в законодавстві особами (головними лікарями лікарень, капітанами суден, начальниками експедицій, військовими командирами).

Нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і пройшов стажування протягом шести місяців в державній нотаріальній конторі або у нотаріуса, що займається приватною нотаріальною практикою, склав кваліфікаційний іспит та одержав свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю. Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість. Нотаріус не може виконувати іншу роботу, крім викладацької, наукової, творчої.

Нотаріальними діями, які вчиняються нотаріусами, є:

- 1) посвідчення угод;
- 2) вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;
- 3) видача свідоцтва про право на спадщину та про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 4) накладення заборони відчуження житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна;
- 5) засвідчення вірності копій документів і виписок з них;
- 6) засвідчення справжності підпису на документах.

Тема 10. ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1. Предмет цивільного права. Цивільне законодавство.
2. Поняття, суб'єкти, об'єкти, зміст цивільних правовідносин.
3. Цивільна правоздатність і дієздатність громадян.
4. Поняття, ознаки й види юридичних осіб.
5. Поняття права власності. Форми власності. Захист права власності.
6. Цивільно-правова відповідальність.

1. Предмет цивільного права. Цивільне законодавство

Цивільне право - це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють на засадах юридичної рівності майнові та особисті немайнові відносини за участю фізичних і юридичних осіб з метою задоволення матеріальних і духовних потреб.

Предметом цивільного права є майнові та особисті немайнові відносини, які виникають між фізичними особами, між юридичними особами, між фізичними та юридичними особами.

Майновими відносинами є економічні відносини, які склалися в процесі виробництва, обміну і розподілу матеріальних благ, а саме: відносини власності, відносини речового характеру тощо.

Особистими немайновими є відносини, які виникають щодо нематеріальних благ. Розподіляються на дві групи:

1) особисті немайнові відносини, пов'язані з майновими - це такі відносини, з яких можуть виникнути майнові відносини (право інтелектуальної власності тощо);

2) особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими (захист честі і гідності, відшкодування моральної шкоди).

Цивільне законодавство - це сукупність нормативно-правових актів, виданих або санкціонованих державою, які регулюють цивільні відносини. Цивільне законодавство співвідноситься з цивільним правом як форма і зміст.

Основою цивільного законодавства виступає Конституція України, яка закріплює базові принципи цивільних правовідносин. Основним нормативно-правовим актом є Цивільний Кодекс України 1964 року зі змінами і доповненнями. До системи цивільного законодавства також входить цілий ряд законів та підзаконних нормативних актів, які регулюють цивільні правовідносини.

2. Поняття, суб'єкти, об'єкти, зміст цивільних правовідносин

Цивільні правовідносини - суспільні відносини, які врегульовані нормами цивільного права, тобто це вольові майнові та особисті немайнові відносини, які виникають між юридично рівними учасниками і регулюються нормами цивільного права. Більшість цивільних правовідносин виникає за волею сторін, але бувають також і позадоговірні відносини (наприклад, відшкодування моральної шкоди).

Особливості цивільних правовідносин:

1) Цивільні відносини - це майнові і особисті немайнові відносини, які регулюються цивільним правом.

2) Учасники характеризуються майновою відокремленістю і юридичною рівністю.

3) Виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків на підставі юридичного факту.

Суб'єктами цивільних правовідносин є особи, які є учасниками правовідносин і мають суб'єктивні права (активний учасник) або на яких покладено юридичний обов'язок (пасивний учасник). Суб'єктами виступають громадяни України, іноземці, особи без громадянства, особи з подвійним громадянством - фізичні особи; підприємства, установи, організації - юридичні особи; держава. Усі учасники цивільних відносин повинні бути наділені правоздатністю і дієздатністю.

Об'єкти цивільних правовідносин - це ті предмети або блага, щодо яких суб'єкти вступають в цивільні правовідносини. Об'єктами цивільних правовідносин є: 1) речі, 2) дії, 3) послуги, 4) результати інтелектуальної праці, 5) особисті немайнові блага.

Змістом цивільних правовідносин є суб'єктивні права і юридичні обов'язки.

Суб'єктивне право - це вид і міра можливої поведінки уповноваженої особи, яка забезпечується виконанням обов'язків іншими суб'єктами і можливістю застосування до цих суб'єктів державного примусу. Суб'єктивне право включає право на власні дії, право на дії інших суб'єктів, право вимагати застосування заходів примусу до зобов'язаних осіб.

Юридичний обов'язок - міра необхідної поведінки зобов'язаної особи для задоволення інтересів уповноваженої особи.

3. Цивільна правоздатність і дієздатність громадян

Правоздатність - здатність громадян мати права і нести обов'язки. Всі громадяни незалежно від віку мають однакову правоздатність. Правоздатність виникає з моменту народження і закінчується моментом смерті. Громадянин не може бути

позбавлений правоздатності, але може бути частково обмежений в правоздатності на певний строк (наприклад, позбавлення права займати певні посади). Кабінет Міністрів України може обмежити правоздатність іноземців, якщо до громадян України діють аналогічні обмеження.

Ніхто не може розпоряджатися своєю правоздатністю, оскільки вона носить невідчужуваний характер. Угоди, спрямовані на обмеження правоздатності, визнаються недійсними.

Об'єм цивільної правоздатності - це права, які вказані в законодавстві, а також можливість вчиняти дії, не обмежені законодавством. Зміст правоздатності полягає у можливості мати право, скористатись ним, а не в самому праві.

Дієздатність - здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати цивільні обов'язки.

Елементи дієздатності:

1) правонабувальний - здатність набувати права і створювати обов'язки;

2) правовиконавчий - можливість здійснювати належні особі права;

3) праворозпорядчий - право особи розпоряджатись даними їй правами;

4) деліктоздатність - здатність особи нести відповідальність за вчинення цивільного правопорушення.

Види дієздатності

1) Повна дієздатність - виникає при досягненні особою 18 років та при вступі в шлюб.

2) Часткова дієздатність - обсяг дієздатності, яким володіють особи від 15 до 18 років. Вона полягає в праві укладати угоди за згодою батьків або піклувальників, праві вчиняти самостійно дрібні побутові угоди, самостійно розпоряджатись своїм заробітком, здійснювати права інтелектуальної власності. Неповнолітні в цьому віці також самостійно відповідають за заподіяння шкоди третім особам, крім випадків, коли їх заробітка чи належного їм майна недостатньо для відшкодування шкоди.

3) Мінімальна дієздатність - обсяг дієздатності осіб віком до 15 років, який полягає в праві вчиняти дрібні побутові угоди. Всі інші угоди від імені неповнолітніх укладають батьки або опікуни.

4) Обмежена дієздатність - обсяг дієздатності, який встановлюється громадянам, якщо вони внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотиками ставлять себе і сім'ю у важке матеріальне положення. Обсяг дієздатності полягає в можливості розпорядження майном та укладенні угод лише за згодою піклувальника.

Якщо внаслідок душевної хвороби або недоумства громадянин не здатен розуміти значення своїх дій або керувати ними, суд може визнати його недієздатним і встановити над ним опіку. Недієздатний громадянин втрачає можливість набуття прав і обов'язків. Від його імені виступає опікун.

4. Поняття, ознаки й види юридичних осіб

Юридичні особи - організації, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, виступати позивачем і відповідачем в судах.

Ознаки юридичної особи:

1) Організаційна єдність.

2) Наявність відокремленого майна від засновників та членів колективу.

3) Виступають в цивільному обороті від свого імені.

4) Здатність нести самостійну майнову відповідальність.

5) Здатність бути позивачем і відповідачем в суді.

Юридичні особи наділені правоздатністю і дієздатністю з моменту державної реєстрації. Можливості, які закріплює дієздатність, здійснюються від імені юридичної особи її керівником або колегіальним органом управління.

Види юридичних осіб за:

1) формами власності - державні, приватні, колективні;

2) економічною метою - комерційні і некомерційні;

3) організаційною ознакою - прості і складні;

4) порядком створення - добровільно створені та створені розпорядчим шляхом.

5. Поняття права власності. Форми власності. Захист права власності.

Право власності - це врегульовані законом правомочності щодо володіння, користування, розпорядження майном.

Володіння - відношення власника до речі, як до своєї, відношення панування щодо речі.

Користування - можливість вилучення із речей корисних властивостей, в тому числі шляхом споживання.

Розпорядження - можливість вирішення подальшої долі речі - її продаж, дарування, знищення тощо.

На сьогодні в Україні діють три форми власності, встановлені Законом України "Про власність" та іншими нормативно-правовими актами: приватна, колективна, державна. Законодавство України визначає ті об'єкти права власності, які можуть знаходитись лише в державній власності (природні ресурси, ядерне паливо, важка зброя тощо). Також існує перелік об'єктів, які обмежені в цивільному обороті (зброя, деякі хімічні речовини тощо).

Конституція України визначає, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Отже, конституційно передбачено захист належного будь-якому з суб'єктів права власності.

Захист права власності здійснюється судами, арбітражними судами або третейськими судами. Норми цивільного права забезпечують захист права власності за нормальних умов використання власності, незавдання шкоди іншим суб'єктам правовідносин. Законодавством передбачено цивільно-правові засоби захисту права власності. Так, якщо держава приймає законодавчий акт, який припиняє право власності будь-якого суб'єкта, вона має відшкодувати завдані цьому суб'єкту збитки.

Захист права власності здійснюється шляхом пред'явлення позову. Всі позови можна розділити на два види: позови речового характеру (віндикаційний позов) та зобов'язально-правові позови (негаторний позов).

Віндикація - витребування власником майна із чужого незаконного володіння.

Негаторний позов - позов про усунення порушень права власності не зв'язаних з порушенням правомочності володіння.

Для обох видів позовів характерним є неперебування власника з порушником в договірних відносинах.

6. Цивільно-правова відповідальність

Цивільно-правова відповідальність - одна з форм юридичної відповідальності, суть якої полягає в примусовому впливі на порушника цивільних прав і обов'язків, шляхом застосування щодо нього санкцій, які тягнуть за собою додаткові (крім відшкодування шкоди) несприятливі майнові наслідки.

В залежності від способу встановлення цивільна відповідальність поділяється на договірну і позадоговірну. Договірна відповідальність встановлюється сторонами на випадок невиконання або неналежного виконання їх взаємних прав і обов'язків.

Позадоговірна відповідальність встановлюється законом щодо порушників цивільних правовідносин, які не зв'язані з кредитором договірними зобов'язаннями. Позадоговірна відповідальність настає лише за умови протиправності поведінки порушника, наявності шкоди, причинного зв'язку між діями та виниклою шкодою, вини порушника. Бувають випадки, коли вина не враховується для настання відповідальності. Таке відбувається при заподіянні шкоди власником джерела підвищеної небезпеки.

Обидва види відповідальності носять компенсаційний характер, оскільки їх мета - поновити порушене майнове право кредитора.

При множинності сторін цивільна відповідальність буває частковою (кожний відповідає в розмірі своєї частки), солідарною (кожен відповідає за себе і за інших порушників в повній мірі), субсидіарною (додаткова матеріальна відповідальність; наприклад, відповідальність батьків за заподіяння шкоди неповнолітніми дітьми).

Крім цього, цивільна відповідальність буває змішаною, при якій враховується вина не лише заподіювача шкоди, але й потерпілого.

Тема 11. ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО

1. Поняття цивільної угоди. Умови дійсності угоди. Поняття цивільного договору. Види договорів.

2. Договір купівлі-продажу.
3. Договір майнового найму.
4. Договір позики.
5. Договір дарування.

1. Поняття цивільної угоди (договору). Умови дійсності угоди (договору). Класифікація цивільних договорів

Угода - дії фізичних або юридичних осіб, передбачені або не заборонені законом, спрямовані на встановлення, припинення, зміну цивільних прав і обов'язків.

Обов'язковими умовами дійсності договору є:

- 1) воля та повна згода учасників;
- 2) законність договору;
- 3) правоздатність та дієздатність учасників;
- 4) додержання форми договору;

Основною ознакою в договорі є співпадання волі сторін відносно прав і обов'язків з метою досягнення певного результату. Воля сторін повинна співпадати як за змістом, так і за об'ємом. Договір є підставою виникнення зобов'язань і виступає регулятором фактичної поведінки сторін.

Існує декілька класифікаційних ознак, які характеризують будь-який договір. Отже, договори бувають односторонні і двосторонні; оплатні і безоплатні; реальні і консенсуальні.

Односторонні - договори, в яких лише одна сторона бере на себе обов'язок вчинити дії або утриматись від певних дій, а інша сторона наділена правом вимагати вчинення дій або утримання від них.

Двосторонні - договори, в яких всі сторони беруть на себе певні обов'язки, і кожна сторона має певні права по відношенню до інших сторін.

Оплатні - договори, в яких одна сторона повинна передати іншій стороні за товари або послуги певну плату, виражену в грошах або матеріальних цінностях.

Безоплатні - договори, в яких однією стороною не передаються гроші або матеріальні цінності за виконання іншою стороною певних обов'язків.

Реальні - договори, які вважаються укладеними з моменту дії з боку сторін.

Консенсуальні - договори, які вважаються укладеними з моменту досягнення сторонами згоди з усіх істотних умов договору.

Зміст договору визначається правами і обов'язками сторін та системою умов. Умови договору бувають:

істотні - ті умови, без яких договір неможливо вважати укладеним; необхідні - умови не обов'язкові для укладання даного виду договорів, але відносно яких сторони заявили таку вимогу;

звичайні - ті умови, які самі по собі припускаються і, як правило, в договір не включаються;

випадкові - ті умови, які, як правило, не припускаються, але можуть бути включені в зміст договору за взаємною згодою сторін.

Обов'язковою ознакою дійсності договору є його форма. У визначених законом випадках недодержання форми тягне недійсність договору. За формами договори бувають усні, прості письмові, письмові нотаріальні.

2. Договір купівлі-продажу

Договір купівлі-продажу - це договір, в силу якого продавець зобов'язується передати майно у власність покупцеві, а покупець зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму.

Договір є двосторонній, оплатний, консенсуальний. Основною ознакою є перехід права власності на майно.

Суб'єктами договору є продавець і покупець. Суб'єктами договору можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Об'єктом договору є майно або матеріальні блага, стосовно яких укладається угода.

Істотними умовами договору є предмет (майно) і ціна.

Стосовно форми договору: при укладанні можлива і усна і письмова форми. Всі угоди на суму більше ніж 100 крб. укладаються

письмово, якщо момент укладення і передачі речі не співпадають. Для продажу деяких предметів (наприклад, житлових будинків) передбачена нотаріальна форма.

Право власності у покупця виникає з моменту передачі речі, якщо інше не передбачено договором.

Сторони несуть відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору.

Якщо продавець не повідомив покупця про право третіх осіб на продану річ, покупець має право вимагати зменшення ціни або розірвання договору і відшкодування збитків.

Якщо продавець не передав річ, то покупець вправі відмовитись від договору з відшкодуванням збитків або вимагати передачі речі з відшкодуванням збитків. Аналогічними правами наділений і продавець.

Почувець, якому продано річ неналежної якості, коли про недоліки не було застережено продавцем, вправі вимагати заміни речі, або зменшення ціни, або безоплатного усунення недоліків чи відшкодування витрат покупця на їх виправлення, або розірвання договору з відшкодуванням покупцеві збитків, або заміни на такий же товар іншої моделі з перерахуванням ціни.

3. Договір майнового найму

Договір майнового найму - це договір, в силу якого наймодавець зобов'язується передати наймачеві майно в тимчасове користування за плату.

Договір є двостороннім, оплатним, консенсуальним. Сторонами договору є наймодавець і наймач. Об'єктом договору є майно, яке передається у тимчасове користування.

Договір між фізичними особами терміном більше одного року та між юридичними особами на будь-який термін укладається в письмовій формі.

Строк договору визначається за погодженням сторін. Якщо договір укладений на невизначений строк, будь-яка із сторін вправі вимагати його розірвання, попередивши іншу сторону за три місяці. Якщо після закінчення дії договору майно залишається у наймача, вважається, що договір укладено на невизначений строк.

Наймодавець зобов'язаний надати майно наймачу, повідомити його про недоліки майна, проводити за свій рахунок капремонт (якщо інше не передбачено договором). Невиконання даних обов'язків дає право наймачу вимагати розірвання договору з відшкодуванням збитків, або виконати обов'язок наймодавця з відшкодуванням збитків (при непроведенні капремонт), або вимагати виконання зобов'язань з відшкодуванням збитків.

Наймач зобов'язаний своєчасно вносити плату за користування майном, підтримувати його у справному стані, користуватись ним відповідно до вимог договору, проводити за власний рахунок поточний ремонт, а також капітальний ремонт, якщо це передбачено договором, повернути майно після припинення дії договору.

Дострокове розірвання договору за ініціативою наймодавця можливе у випадку, коли наймач:

- 1) користується майном не за призначенням;
- 2) навмисно або з необережності погіршує стан майна;
- 3) не вносить плати протягом трьох місяців з дня закінчення строку платежу за користування;
- 4) не проводить капітального ремонту у випадках, передбачених договором.

Наймач вправі достроково розірвати договір, якщо наймодавець не робить капітального ремонту, або майно виявиться в непридатному стані за обставин, за які наймач не відповідає.

В разі поліпшення майна, проведеного з дозволу наймодавця, наймач має право вимагати відшкодування витрат. У випадку поліпшення, проведеного без згоди наймодавця і відмови його компенсувати витрати наймача, наймач має право вилучити їх, за наявності технічної можливості. Якщо така можливість відсутня, то поліпшення не вилучаються, а понесені витрати не відшкодовуються.

4. Договір позики

Договір позики - це договір, в якому одна сторона (позикодавець) зобов'язується передати іншій стороні (позичальникові) у власність гроші або інше майно, визначене

родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошей або таку ж кількість речей тієї ж суми і якості.

Договір є двосторонній, безоплатний, реальний. Сторонами договору виступають позикодавець та позичальник. Об'єктом договору виступають гроші або інше майно, визначене родовими ознаками.

Сторони несуть взаємні права і обов'язки: позикодавець - передати гроші або майно, позичальник - повернути зі спливом строку або на вимогу позикодавця гроші або майно.

Важливою ознакою є термін, зі спливом якого позичальник зобов'язаний повернути позикодавцю гроші або майно.

Договір позики на суму більше ніж п'ятдесят карбованців повинен бути укладений у письмовій формі.

Позичальник вправі заперечувати договір позики за його безгрошовістю, доводячи, що гроші або речі в дійсності зовсім не одержані ним від позикодавця або одержані в меншій кількості, ніж зазначено в договорі.

В таких випадках, коли договір повинен бути укладений в письмовій формі, заперечення за безгрошовістю шляхом свідоцьких показань не допускається, за винятком випадків кримінально-карних дій.

Крім укладання договору, бажаним є укладання розписки, в якій було вказано, що позичальник дійсно отримав від позикодавця конкретну суму грошей або визначену кількість майна.

5. Договір дарування

Договір дарування - це такий договір, за яким одна сторона безоплатно передає другій стороні майно у власність.

Договір - односторонній, безоплатний, реальний. Сторонами договору є дарівник і одарюваний. Об'єктом договору є майно (або матеріальні блага), яке передається в дар.

Договір дарування вважається укладеним з моменту передачі речі.

Договір дарування між фізичними особами на суму понад 500 карбованців, а при даруванні валюти та валютних цінностей

на суму понад 50 карбованців повинен бути укладений в нотаріальній письмовій формі. Договір дарування майна фізичною особою юридичній особі укладається в письмовій формі.

До укладання договорів дарування нерухомого майна необхідно додержання нотаріальної письмової форми з реєстрацією договору в виконкомах місцевих рад.

Тема 12. СПАДКОВЕ ПРАВО

1. Поняття спадкоємства.
2. Спадкування за законом.
3. Спадкування за заповітом.

1. Поняття спадкоємства

Спадкоємство - це перехід майнових прав і обов'язків від померлих осіб до інших осіб. У правовідносинах спадкоємства беруть участь спадкодавець - особа, від якої переходять права і обов'язки, і спадкоємець - особа, до якої переходять від спадкодавця права і обов'язки.

Спадкоємцями можуть бути будь-які фізичні, юридичні особи та держава, які існують на момент відкриття спадщини.

Не мають права на спадщину:

- 1) особи, які навмисно позбавили спадкодавця життя або зробили замах на позбавлення життя;
- 2) батьки, які позбавлені батьківських прав і на момент смерті не були поновлені в цих правах;
- 3) батьки і повнолітні діти, які злісно ухилялись від виконання обов'язку по утриманню.

Місцем відкриття спадщини вважається останнє постійне місце проживання спадкодавця. При відсутності постійного місця проживання місцем відкриття спадщини вважається місцезнаходження майна або частини майна спадкодавця.

Час відкриття спадщини - день смерті спадкодавця або день офіційного оголошення громадянина померлим.

Спадкова маса - це сукупність майнових прав і обов'язків спадкодавця, які переходять до спадкоємців. До спадкової маси належать:

- 1) майно та майнові права;
- 2) предмети домашнього вжитку, які становлять особливу частину спадкової маси; переходять до спадкоємців, які спільно проживали з спадкодавцем не менше одного року, незалежно від черги;
- 3) майнові обов'язки;
- 4) вклади в фінансово-кредитні установи;
- 5) борги, в межах вартості успадкованого майна;
- 6) житловий пай або квартира в житлово-будівельних кооперативах.

2. Спадкування за законом

Спадкування за законом наступає в таких випадках:

- 1) якщо немає заповіту;
- 2) якщо заповіт визнано недійсним;
- 3) якщо за заповітом переходить лише частина спадкової маси;
- 4) якщо спадкоємці, вказані в заповіті, відмовляються прийняти спадщину;
- 5) якщо спадкоємці за заповітом позбавлені права на спадщину.

Закон визначає дві черги осіб, які мають право на спадкування за законом у перерахованих вище випадках.

До першої черги належать діти (в тому числі усиновлені), чоловік або дружина, якщо вони знаходились в зареєстрованому шлюбі, батьки, дитина, яка народилась після смерті спадкодавця.

Утриманці, які знаходились на утриманні не менше одного року (непрацездатні особи, інваліди, діти тощо), для яких допомога була основним і постійним джерелом до існування, прирівнюються до батьків і дітей і мають право на спадкування незалежно від черги.

Онуки і правнуки мають право на спадщину, коли немає в живих того з батьків, хто мав би право на спадщину за законом в першу чергу.

До другої черги належать брати, сестри, дід, бабка спадкодавця.

До того часу, поки живий хоча б один спадкоємець першої черги, представники другої черги до спадщини не закликаються.

У випадку наявності декількох спадкоємців, які є представниками однієї черги, вся спадкова маса ділиться на рівні частини між ними.

3. Спадкування за заповітом

Заповіт - письмове розпорядження громадянина на випадок своєї смерті своїм майном, належними йому правами і обов'язками.

Заповіт є односторонньою угодою. Законом передбачена обов'язкова письмова нотаріальна форма. Підпис спадкодавця повинен бути особистий.

Коло спадкоємців не обмежене. Спадкоємцем може бути будь-яка особа, крім випадків, коли вона позбавлена права на спадщину. В заповіті може бути визначено одного спадкоємця або декілька спадкоємців, і все майно розподілено між ними. Спадкодавець вправі зазначити в заповіті про позбавлення права на спадщину конкретної особи. Крім цього, він вправі доручити спадкоємцям виконання доручення або вправі покласти виконання зобов'язання на користь третіх осіб, які набувають право вимагати виконання такого зобов'язання.

Спадкоємець зобов'язаний виконати покладений на нього в заповіті обов'язок в межах дійсної вартості успадкованого майна та майнових прав. У випадку відмови спадкоємця від спадщини весь обсяг обов'язків переходить до спадкоємця, який закликається до спадщини по закону.

При переході права на житловий будинок спадкодавець може покласти на спадкоємця обов'язок надання довічного користування третій особі. Спадкодавець вправі покласти виконання заповіту на будь-яку особу, якій у разі її згоди на виконання заповіту із спадкової маси компенсуються витрати по його виконанню.

Спадкодавець вправі в будь-який час змінити заповіт. Заповіт також може бути скасовано спадкодавцем. Зміна заповіту проводиться шляхом складання нового заповіту. Скасування проводиться шляхом зупинки раніше складеного заповіту.

Законом передбачені деякі обмеження щодо заповітів. Мова йде про обов'язкову частку в спадковій масі, яка належить визначеному колу осіб незалежно від змісту заповіту.

Правом на обов'язкову частку володіють неповнолітні діти, непрацездатні члени сім'ї (дружина, батьки), в тому числі

утриманці. Обов'язкова частка становить 2/3 від частки, яка належала би цим особам при спадкуванні за законом.

Заповіт визнається недійсним, якщо він складений особою, яка не мала права на складання заповіту, недодержано обов'язкової форми, при відсутності волі спадкодавця.

Тема 13. СІМЕЙНЕ ПРАВО

1. Поняття шлюбу. Умови і порядок укладення шлюбу.
2. Підстави і порядок припинення шлюбу.
3. Визнання шлюбу недійсним.
4. Особисті і майнові права і обов'язки подружжя.
5. Взаємні права і обов'язки батьків і дітей.
6. Опіка і піклування. Усиновлення.

1. Поняття шлюбу. Умови і порядок укладення шлюбу

Шлюб - це добровільний союз чоловіка і жінки, заснований на взаємній любові і повазі з метою створення сім'ї.

Правове значення має лише зареєстрований шлюб. Реєстрація встановлюється як в інтересах держави, так і для охорони подружжя. Будь-які взаємні права і обов'язки у подружжя виникають тільки після державної реєстрації.

Умовами вступу в шлюб є досягнення певного віку та згода майбутніх чоловіка і дружини.

Шлюбний вік в Україні встановлюється для чоловіків з 18 років, а для жінок з 17 років. При наявності підстав шлюбний вік може бути зменшено виконкомом місцевої ради. Такими підставами, як правило, є позашлюбна вагітність дівчини і визнання себе нею та чоловіком батьками майбутньої дитини та бажанням укласти шлюб.

Забороняється укладення шлюбу:

1) у випадку, коли одна з осіб на момент вступу в шлюб вже перебувала в шлюбних відносинах і належним чином не розірвала попередній шлюб;

2) між родичами по прямій висхідній і нисхідній лініях, між повнорідними і неповнорідними братами і сестрами, між усиновителями і усиновленими;

3) з недієздатною особою.

Реєстрація проводиться в установах РАГСу, а в сільській місцевості – у виконкомах місцевих рад, через місяць з дня подання заяви про укладання шлюбу.

Законодавством передбачено можливість укладання шлюбних контрактів, які укладаються до реєстрації шлюбу і вступають в силу після його реєстрації. В шлюбних контрактах вступаючи в шлюб можуть обумовити взаємні права і обов'язки іншим чином, ніж це передбачено у шлюбно-сімейному законодавстві. В контракті вказуються майнові права та питання прав на рухоме і нерухоме майно, набуто в шлюбі, а також на те, яке належало кожному з подружжя до шлюбу; питання, пов'язані з утриманням; порядок покриття боргів, також можуть бути вказані немайнові права, пов'язані з сімейним життям. Шлюбний контракт не може погіршувати умов, які передбачені законодавством. Укладається контракт по місцю проживання одного із вступаючих в шлюб, а у випадку зменшення шлюбного віку - за згодою батьків неповнолітнього. Для укладення шлюбного контракту передбачена нотаріальна форма. За згодою сторін до шлюбного контракту можуть вноситись зміни, які проводяться в порядку укладення. Шлюбний контракт може бути визнаний судом недійсним внаслідок недодержання порядку укладення або обмеження законних прав однієї з сторін.

2. Підстави і порядок припинення шлюбу

Шлюб може бути розірвано в таких випадках:

- 1) внаслідок смерті одного з подружжя;
- 2) через розлучення.

У випадках коли, один з подружжя помирає або його визнано в судовому порядку померлим, другий з подружжя вважається таким, що не перебуває в шлюбі, а попередній шлюб припиняється.

Припинення шлюбу через розлучення проводиться в органах реєстрації або в судовому порядку.

В органах реєстрації розлучення проводиться за взаємної згоди чоловіка і дружини, відсутності у них неповнолітніх дітей та спору про майнові права.

Розлучення в органах реєстрації проводиться в спрощеному порядку за заявою одного з подружжя:

1) якщо одна з осіб, яка вступила в шлюб, визнана безвісно відсутньою;

2) у випадках визнання недієздатним одного з подружжя;

3) коли один з подружжя засуджений до позбавлення волі строком не менше трьох років, за відсутності неповнолітніх дітей та спору про майно.

У всіх інших випадках розлучення проводиться в судовому порядку за заявою однієї з сторін або за спільною заявою обох сторін. Шлюб припиняється у випадку, коли суд дійде висновку про неможливість продовження шлюбних відносин і збереження сім'ї. Розірвання шлюбу не тягне за собою обов'язковий поділ майна. Як в суді, так і при розлученні в органах реєстрації подружжю, як правило, надається іспитовий термін для їх примирення та установа нормальних шлюбно-сімейних стосунків.

3. Визнання шлюбу недійсним

Визнання шлюбу недійсним є особливим видом санкції за порушення вимог щодо порядку і умов укладання шлюбу. Внаслідок такого недодержання держава позбавляє шлюб правового захисту і для сторін не виникає прав і обов'язків.

Підстави визнання шлюбу недійсним:

1) не було взаємної згоди;

2) один з подружжя не досяг шлюбного віку і не отримав відповідного дозволу на зменшення шлюбного віку;

3) шлюб укладено з недієздатною особою;

4) шлюб укладено між родичами;

5) шлюб укладено без наміру створення сім'ї (фіктивний шлюб), у випадку, коли обидві сторони діяли свідомо. Якщо намір на укладення фіктивного шлюбу був лише у одного з вступаючих в шлюб, шлюб визнається недійсним за браком згоди.

Визнання шлюбу недійсним проводиться в судовому порядку. Позивачами можуть виступати будь-хто із подружжя, а також інші зацікавлені особи. Позов про визнання шлюбу недійсним внаслідок

недосягнення шлюбного віку можуть подавати неповнолітні, їх батьки, органи опіки і піклування, прокурор. Щодо випадків, коли один з подружжя при вступі в шлюб був недієздатним, позови пред'являються другим з подружжя, батьками, опікунами, органами опіки і піклування.

Підстави, які викликають визнання шлюбу недійсним, можуть протягом часу змінюватись. В таких випадках шлюб визнається дійсним. Визнання шлюбу недійсним через недосягнення віку не допускається коли у подружжя народилась дитина.

Визнання шлюбу недійсним тягне припинення взаємних прав і обов'язків. Майнові відносини регулюються нормами цивільного права. Якщо особа не знала про наявність підстав, які роблять шлюб недійсним, майнові відносини можуть регулюватись відповідно до правил, які діють щодо подружжя. Така особа вправі вимагати утримання від другого з подружжя у випадках непрацездатності та інших передбачених законом випадках. Крім цього, вона вправі залишити прізвище, отримане після шлюбу.

Визнання шлюбу недійсним не впливає на права дітей, які народились в такому шлюбі.

4. Особисті і майнові права і обов'язки подружжя

Особисті права подружжя не мають економічного змісту, зв'язані з особистістю і невіддільні від неї. До особистих прав належать:

1) право вибору прізвища, яке полягає в тому, що кожен з подружжя вправі прийняти прізвище свого чоловіка чи дружини, залишити власне або приєднати до власного прізвище чоловіка чи дружини;

2) право на вільний вибір професії;

3) право на вільний вибір місця проживання;

4) право на спільне виховання дітей.

Особисті права виникають з моменту реєстрації шлюбу і втрачаються з моменту припинення шлюбу. Держава не втручається в особисті права подружжя. Спори щодо цих прав не розглядаються судами, а їх порушення є підставою для розлучення.

Майнові права подружжя мають матеріальний зміст. До майнових прав належать:

1) Право власності.

Право спільної сумісної власності на майно, яке набуто подружжям після реєстрації шлюбу, незалежно від того, хто придбав це майно. При відчуженні деяких видів майна (нерухомість) потрібна нотаріально виражена згода подружжя. Майно, яке було придбано, або одержано як подарунок, або успадковано до одруження, залишається приватною власністю кожного з подружжя окремо.

Якщо до одруження один з подружжя володів будинком, а після реєстрації шлюбу цей будинок був добудований, то виникає право спільної сумісної власності подружжя на добудовану частку. Якщо майно одного з подружжя після шлюбу зазнало істотного збільшення, покращення, реконструкції, то на нього виникає право спільної сумісної власності.

При поділі майна кожен має право отримати рівну частку з всього майна, яке перебувало у спільній сумісній власності, незалежно від вкладу в придбання цього майна. Суд може відступити від рівності, якщо у одного з подружжя будуть залишатись на утриманні неповнолітні діти, або у одного з подружжя є об'єктивні обставини, за яких йому необхідна більша частка майна.

Поділ майна можливий як до, так і після припинення шлюбу і відбувається в натурі або шляхом компенсації вартості частки, яка має належати чоловіку або дружині. При неможливості поділу встановлюється користування. Речі професійної діяльності залишаються у того з подружжя, кому вони були придбані, а половина їх вартості компенсується другому з подружжя. Одяг, взуття, побутові предмети, за винятком коштовностей, залишаються їх користувачам.

2) Право на утримання.

Кожен з подружжя повинен надавати матеріальну підтримку другому з подружжя за наявності фінансових можливостей у випадках:

- один з подружжя непрацездатний;
- вагітність дружини.

Після розлучення, за наявності необхідних підстав, один з подружжя вправі вимагати стягнення аліментів від іншого з подружжя, якщо такі підстави виникли протягом року з дня розлучення і до призначення пенсії за віком залишилось не більше п'яти років. Розмір визначається залежно від заробітної плати, але не менше половини неоподаткованого мінімуму.

5. Взаємні права і обов'язки батьків і дітей

Між особами, які пов'язані між собою сімейними зв'язками як батьки і діти виникають взаємні немайнові та майнові права і обов'язки.

Немайнові права і обов'язки.

Батьки мають рівне право на виховання дітей без жодних переваг, незалежно від часу, який вони проводять з дитиною, особистого вкладу у навчання тощо. У випадку коли один з батьків проживає окремо, він має право на спілкування зі своєю дитиною та участь у її вихованні. У випадку чинення перешкод одним з батьків іншому питання вирішується органами опіки і піклування або в судовому порядку.

Діти мають право на ім'я, по-батькові та прізвище, які їм зобов'язані дати батьки. Ім'я та прізвище (у випадку неспівпадання прізвища подружжя) дитини обирається за згодою батьків. Спірні питання між батьками щодо прізвища вирішуються органами опіки і піклування.

Питання про проживання дитини вирішується її батьками спільно. При виникненні спору, місце проживання дитини визначається судом, який при вирішенні справи виходить з інтересів дитини, умов проживання, висновку органу опіки і піклування, бажання дитини, якщо вона досягла десятирічного віку.

Батьки вправі вимагати повернення дитини, яка знаходиться у будь-якої особи на незаконних підставах. Суд може відмовити у поверненні дитини у випадку, коли визнає, що передача дитини може зашкодити її інтересам.

Майнові права

За час життя батьків діти не мають прав на майно батьків і навпаки. Коли у неповнолітніх дітей віком до 15 років є майно,

батьки управляють ним як опікуни, а з 15 до 18-річного віку - як піклувальники.

Батьки зобов'язані матеріально утримувати неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних дітей. Кошти на утримання можуть бути стягнені в судовому порядку. Розмір аліментів на одну дитину становить 1/4 заробітку, на двох дітей - 1/3 заробітку, на трьох і більше дітей - половину заробітку. При розрахунку розміру аліментів враховуються всі неповнолітні діти платника аліментів, незалежно від шлюбу. Мінімальний розмір аліментів на одну дитину повинен складати 50% неоподаткованого мінімуму. Позбавлення батьківських прав не є підставою звільнення від аліментів.

При непрацездатності батьків повнолітніх працездатних дітей може бути стягнуто аліменти на утримання батьків в розмірі залежно від заробітку, але не менше 50% неоподаткованого мінімуму.

6. Опіка і піклування. Усиновлення

Опіка і піклування призначена для захисту особистих і майнових інтересів. Опіка і піклування можуть бути призначеними або обов'язковими. Опіка і піклування призначаються спеціальними органами у визначених випадках; обов'язкова опіка і піклування мають місце щодо неповнолітніх дітей і автоматично здійснюються їх батьками до досягнення повноліття чи вступу в шлюб. Опіка і піклування діє:

- 1) для дітей, які залишились без батьківської турботи, призначається опіка або піклування;
- 2) для повнолітніх недієздатних осіб призначається опіка;
- 3) для обмежено дієздатних повнолітніх осіб призначається піклування;
- 4) діти віком до 15 років перебувають під опікою батьків;
- 5) діти віком від 15 до 18 років перебувають під піклуванням з боку батьків.

Контроль за здійсненням опіки і піклування здійснюють місцеві державні адміністрації або визначені ними органи.

Опікуном може бути, як правило, близька за родинними стосунками особа, яка має можливості по утриманню підопічної особи.

Не можуть бути опікунами і піклувальниками неповнолітні, недієздатні, а також особи, інтереси яких суперечать інтересам підопічних.

Опікуни і піклувальники зобов'язані займатись навчанням і вихованням підопічних, захищати їх права, укладати або погоджувати укладення угод підопічними тощо.

Опікуни не вправі укласти договір по відчуженню нерухомого та іншого майна, крім побутових угод, без дозволу органу опіки і піклування.

Опіка і піклування характеризуються безоплатністю.

Усиновлення - оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю дитини на правах сина або дочки. Проводиться в судовому порядку. Різниця у віці між усиновителем і усиновленим має бути не менше 15 років.

Не можуть бути усиновителями особи, які подали фальшиві документи або оформляють усиновлення з метою вигоди, які перебувають на обліку в психіатричних установах, не володіють заробітком. Усиновлення проводиться за згодою батьків. У випадку якщо батьки невідомі, позбавлені батьківських прав, недієздатні або безвісно відсутні, непроживають з дитиною понад шість місяців, їх згода для усиновлення не потрібна. Згода дітей на усиновлення має значення з 10-річного віку.

Усиновителі до усиновлених та усиновлені до усиновителів отримують всі права батьків і дітей, а усиновлені втрачають юридичний зв'язок з попередніми батьками.

Тема 14. ТРУДОВЕ ПРАВО

1. Поняття, сторони і зміст трудового договору.
2. Умови і порядок прийняття на роботу.
3. Підстави припинення трудового договору. Розірвання трудового договору з ініціативи працівника.
4. Розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу.
5. Робочий час і його види.
6. Поняття і види часу відпочинку.
7. Оплата праці.

8. Дисциплінарні стягнення, порядок їх накладання і зняття.

9. Матеріальна відповідальність працівника за шкоду, заподіяну з його вини підприємству.

1. Поняття, сторони, зміст і види трудового договору

Трудовий договір - угода між працівником і роботодавцем (власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Сторонами в трудовому договорі виступають роботодавець і працівник.

Працівник має право укладення одночасно одного або декількох трудових договорів, крім обмежень, встановлених законодавством.

Особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і інші умови можуть встановлюватися угодою сторін.

Трудовий договір може бути:

- 1) безстроковим, що укладається на невизначений строк;
- 2) на визначений строк, встановлений за погодженням сторін;
- 3) таким, що укладається на час виконання певної роботи.

Різновидом трудового договору є колективний договір. Колективний договір укладається з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів трудящих, власників та уповноважених ними органів. Колективний договір укладається на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності і господарювання, які використовують найману працю і мають права юридичної особи. Колективний договір укладається між роботодавцем з однієї сторони, і уповноваженими на представництво трудовим колективом органами.

2. Умови і порядок прийняття на роботу

Умовами прийняття на роботу є вік, стан здоров'я, рівень освіти тощо. Вимоги щодо віку, рівня освіти, стану здоров'я працівника можуть встановлюватися законодавством України.

Законодавство України забороняє створення будь-яких перешкод чи переваг при прийнятті на роботу в залежності від соціальних, національних, статевих факторів тощо.

Трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Законодавство визначає випадки, коли укладання договору в письмовій формі є обов'язковим (при організованому наборі працівників; при укладенні контракту; у випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору у письмовій формі тощо).

При укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку, а у випадках, передбачених законодавством, - також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я та інші документи.

Укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу про зарахування працівника на роботу. Трудовий договір вважається укладеним і тоді, коли наказ чи розпорядження не були видані, але працівника фактично було допущено до роботи.

При укладенні трудового договору забороняється вимагати від осіб, які стають до роботи, відомості та документи, подання яких не передбачено законодавством.

3. Підстави припинення трудового договору. Розірвання трудового договору з ініціативи працівника

Підставами припинення трудового договору є:

- 1) угода сторін;
- 2) закінчення строку договору, крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення;
- 3) призов або вступ працівника на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу;

4) розірвання трудового договору з ініціативи працівника, з ініціативи власника або уповноваженого ним органу або на вимогу профспілкового органу;

5) переведення працівника, за його згодою, на іншу роботу або перехід на виборну посаду;

6) відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;

7) набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків умовного засудження і відстрочки виконання вироку) до позбавлення волі, виправних робіт не за місцем роботи або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи;

8) підстави, передбачені контрактом.

Зміна власника або підпорядкованості підприємства, установи, організації не припиняє дії трудового договору.

Працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні. Якщо працівник після закінчення строку попередження про звільнення не залишив роботи і не вимагає розірвання трудового договору, власник або уповноважений ним орган не вправі звільнити його за поданою раніше заявою, крім випадків, коли на його місце запрошено іншого працівника, якому відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

Строковий трудовий договір підлягає розірванню достроково на вимогу працівника в разі:

1) хвороби або інвалідності, які перешкоджають виконанню роботи за договором;

2) порушення роботодавцем законодавства про працю, колективного або трудового договору.

Згідно з чинним законодавством трудові спори розглядаються шляхом звернення в спеціальні адміністративні органи - комісії по трудових спорах або в загальному порядку шляхом звернення в міський, районний суд.

4. Розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого органу

Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом лише у випадках:

1) змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників;

2) виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи;

3) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення;

4) прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і родах;

6) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) вчинення за місцем роботи розкрадання (в тому числі дрібного) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили.

Не допускається звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці. Це правило не поширюється на випадок повної ліквідації підприємства, установи, організації.

Додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників виникають в разі:

1) одноразового грубого порушення трудових обов'язків директором, його заступником чи головним бухгалтером підприємства, установи, організації;

2) винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові або товарні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку власника або уповноваженого ним органу;

3) вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи.

5. Робочий час і його види

Робочий час - це час, протягом якого працівник виконує роботу, передбачену трудовим договором.

Види тривалості робочого часу:

- 1) нормальний робочий день;
- 2) скорочений робочий день;
- 3) робота в нічний час ;
- 4) робочий день напередодні святкових, неробочих і вихідних днів;
- 5) надурочний робочий час.

Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу.

Скорочена тривалість робочого часу встановлюється:

- 1) для працівників віком від 16 до 18 років - 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) - 24 години на тиждень. Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половину максимальної тривалості скороченого робочого часу;

2) для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, - не більш як 36 годин на тиждень.

Для працівників встановлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. На деяких підприємствах може бути встановлено шестиденний робочий тиждень. Напередодні святкових і неробочих днів тривалість роботи працівників скорочується на одну годину як при п'ятиденному, так і при шестиденному робочому тижні.

При роботі в нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину. Забороняється залучення до роботи в нічний час вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років та осіб, молодших вісімнадцяти років.

Надурочними вважаються роботи понад встановлену тривалість робочого дня. Надурочні роботи, як правило, не допускаються. Надурочні роботи компенсуються вихідним днем та оплачуються в подвійному розмірі.

6. Поняття і види часу відпочинку

Час відпочинку - це час, протягом якого працівник не зайнятий виконанням роботи за трудовим договором і який він може використовувати на власний розсуд.

Види часу відпочинку:

- 1) перерва для відпочинку і харчування;
- 2) перерва між змінами;
- 3) вихідні дні;
- 4) святкові і неробочі дні;
- 5) щорічні відпустки.

Перерва для відпочинку і харчування - не більше двох годин і, як правило, через 4 години після початку роботи.

Перерва між змінами - не менше подвійної тривалості часу роботи в попередній зміні.

Вихідні дні - при п'ятиденному робочому тижні - два вихідні дні, при шестиденному робочому тижні - один вихідний день.

Святкові і неробочі дні - перелік святкових і неробочих днів встановлюється чинним законодавством.

Щорічні відпустки - всім працівникам надаються щорічні відпустки із збереженням місця роботи і середнього заробітку

тривалістю не менше 24 календарних днів за відпрацьований робочий рік. Святкові та неробочі дні при визначенні тривалості відпусток не враховуються. Працівникам молодше 18 років щорічна відпустка надається тривалістю 31 календарний день. Право працівника на щорічну основну та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік роботи настає після закінчення шести місяців безперервної роботи на даному підприємстві.

Крім того, встановлюються щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці, за особливий характер праці та її тривалість тощо.

7. Оплата праці

Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації і максимальним розміром не обмежується.

Мінімальна заробітна плата - це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником працю. До мінімальної заробітної плати не включаються доплати та матеріальна допомога. З 1 липня 2000 року розмір мінімальної заробітної плати становить 118 гривень.

Види заробітної плати:

1) основна заробітна плата - винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці;

2) додаткова заробітна плата - винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці;

3) інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

Оплата праці працівників здійснюється за погодинною, відрядною або іншими системами оплати праці. Оплата може провадитися за результатами індивідуальних і колективних робіт.

8. Дисциплінарні стягнення, порядок їх накладення і зняття

Дисциплінарне стягнення - заходи, що вживаються до порушників трудової дисципліни.

За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано:

- 1) догана;
- 2) звільнення.

Дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника.

Дисциплінарне стягнення застосовується роботодавцем безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи, у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебуванням його у відпустці.

Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку.

До застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмових пояснень. За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення.

Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення. Якщо працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте до закінчення одного року. Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються.

Звільнення застосовується тільки у визначених законом випадках. (Див. питання "Розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу".)

9. Матеріальна відповідальність працівника за шкоду, заподіяну з його вини підприємству

Працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків.

Відповідальність настає тільки за пряму дійсну шкоду лише в межах і порядку, передбачених законодавством, і за умови, коли така шкода заподіяна підприємству, установі, організації винними протиправними діями (бездіяльністю) працівника. Ця відповідальність, як правило, обмежується певною частиною заробітку працівника і не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди.

За наявності зазначених підстав і умов матеріальна відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно відшкодувати її повністю або частково. За згодою власника або уповноваженого ним органу працівник може передати для відшкодування заподіяної шкоди рівноцінне майно або поправити пошкоджене.

Види матеріальної відповідальності.

Обмежена матеріальна відповідальність, у межах середнього місячного заробітку - встановлюється за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації під час виконання працівниками трудових обов'язків.

Повна матеріальна відповідальність настає у разі, якщо:

1) між працівником і підприємством, установою, організацією укладений договір про взяття на себе працівником повної матеріальної відповідальності;

2) майно та інші цінності були одержані працівником під звіт за разовою довіреністю або за іншими разовими документами;

3) шкоди завдано діями працівника, які мають ознаки діянь, переслідуваних у кримінальному порядку;

4) шкоди завдано працівником, який був у нетверезому стані;

5) шкоди завдано недостаткою, умисним знищенням або умисним зіпсуттям матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції);

6) шкоди завдано не під час виконання трудових обов'язків;

7) службова особа винна в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу.

10. Поняття і види пенсій в Україні

Громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, інвалідністю, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законодавством України.

Види державних пенсій.

І. Трудові пенсії:

а) за віком - право на пенсію за віком мають:

чоловіки - після досягнення 60 років і при стажі роботи не менше 25 років;

жінки - після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 20 років;

б) за інвалідністю - пенсії призначаються в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату здоров'я, внаслідок:

- трудового каліцтва або професійного захворювання;

- загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства). Пенсії за інвалідністю призначаються незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи;

в) у разі втрати годувальника - право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні. При цьому дітям пенсії призначаються незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Пенсії в разі втрати годувальника призначаються на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 30 відсотків заробітку годувальника, але не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної категорії непрацездатних;

г) за вислугу років - пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання

яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком;

2. Соціальні пенсії - призначаються і виплачуються непрацюючим громадянам, крім інвалідів з дитинства, за відсутності права на трудову пенсію:

а) інвалідам I і II груп, у тому числі інвалідам з дитинства, а також інвалідам III групи;

б) особам, які досягли віку: чоловіки - 60 років, жінки - 55 років;

в) дітям - у разі втрати годувальника ;

г) дітям-інвалідам віком до 16 років.

Перелік медичних показань, що дають право на одержання соціальної пенсії на дітей-інвалідів віком до 16 років, визначається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися у будь-який час після виникнення права на пенсію. При цьому пенсії за віком і по інвалідності призначаються незалежно від того, припинено роботу на час звернення за пенсією чи вона продовжується. Пенсії за вислугу років призначаються у випадках залишення роботи, яка дає право на цю пенсію.

Виплата пенсій здійснюється з Пенсійного фонду України.

11. Державна допомога сім'ям з дітьми

Сім'ї мають право на державну допомогу по вагітності та пологах, при народженні дитини, по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку, за хворою дитиною і за дитиною-інвалідом та в інших випадках і на умовах, передбачених законодавством.

Види державної допомоги:

1) допомога по вагітності та пологах у розмірі 100% заробітку за весь період відпустки по пологах, тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після пологів;

2) одноразова допомога при народженні дитини у чотирикратному розмірі мінімальної заробітної плати;

3) допомога по догляді за дитиною до досягнення нею 3-річного віку, що надається працюючим матерям у розмірі 100 відсотків мінімальної заробітної плати незалежно від стажу роботи.

Допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку непрацюючим жінкам надається у розмірі 50 відсотків мінімальної заробітної плати до досягнення дитиною дворічного віку, а з двох до трьох років - якщо середньомісячний сукупний доход на кожного члена сім'ї за попередній рік не перевищує трикратного розміру мінімальної заробітної плати;

4) грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років у розмірі 100 відсотків мінімальної заробітної плати - матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох дітей віком до 16 років і 200 відсотків мінімальної заробітної плати - матерям (батькам), зайнятим доглядом чотирьох і більше дітей віком до 16 років;

5) допомога по догляді за дитиною-інвалідом призначається одному з батьків або особі, яка їх замінює, що здійснює постійний догляд за дитиною-інвалідом до досягнення нею 16-річного віку надається у розмірі 100 відсотків мінімальної заробітної плати;

6) допомога по тимчасовій непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною якій не виповнилося 14 років, що надається не більш як за 14 днів у розмірі повного заробітку або його частини залежно від трудового стажу;

7) допомога на дітей віком до 16 років (учнів - до 18 років), якщо середньомісячний сукупний доход на кожного члена сім'ї за попередній рік не перевищує трикратного розміру мінімальної заробітної плати ;

8) допомога на дітей одиницями матерям - 100 відсотків мінімальної заробітної плати-одиноким матерям (удовам, удівцям) з числа дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, колишніх вихованців дитячих будинків (шкіл-інтернатів), які мають дітей віком до 16 років (учнів - до 18 років);

50 відсотків мінімальної заробітної плати -одиноким матерям, які мають дітей віком до 16 років (учнів -до 18 років), удовам та удівцям з дітьми, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію;

9) допомога на дітей військовослужбовців строкової служби у розмірі 100 відсотків мінімальної заробітної плати на кожну дитину;

10) допомога на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням у розмірі 200 відсотків мінімальної заробітної плати на кожну дитину;

11) тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, або коли стягнення аліментів неможливе у розмірі 50 відсотків мінімальної заробітної плати на кожну дитину.

Документи про призначення державної допомоги розглядаються органом, що призначає державну допомогу, не пізніше 10 днів з дня їх надходження.

Орган, що призначає державну допомогу, видає чи надсилає заявнику не пізніше 5 днів після винесення відповідного рішення повідомлення про відмову в призначенні державної допомоги із зазначенням причин відмови та порядку оскарження.

Місцева державна адміністрація, виконавчі комітети сільських, селищних і міських рад народних депутатів, трудові колективи, громадські об'єднання можуть за рахунок місцевих бюджетів та власних коштів запроваджувати додаткові види допомоги та установлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

Тема 15. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

1. Предмет, метод і джерела адміністративного права.
2. Державна служба в Україні.
3. Поняття адміністративного проступку.
4. Адміністративна відповідальність. Адміністративне стягнення. Види адміністративних стягнень.
5. Накладення адміністративного стягнення.
6. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.

1. Предмет, метод і джерела адміністративного права

Предмет адміністративного права полягає в регулюванні двох великих сфер суспільних відносин:

1) адміністративно-правові норми спрямовано на організацію функціонування адміністрації, на виконавчо-розпорядчу

(адміністративну) діяльність. Цими ж нормами регулюються і організаційно-управлінські відносини, засновані на праві державної власності. При цьому предметом адміністративного права є не саме державне управління, а суспільні відносини, які у зв'язку з управлінням виникають. Саме ця обставина дозволяє віднести до предмету адміністративного права й недержавні види управлінського впливу (наприклад, у сфері комерційної діяльності);

2) норми адміністративного права, обмежуючи сферу свободи соціального індивіда в інтересах суспільства, створюють правоохоронний режим, здійснюють функцію боротьби з адміністративними правопорушеннями.

Основними завданнями адміністративного права є регулювання організаційно-управлінських відносин та правоохоронна діяльність держави, яка включає встановлення різних заборон, застосування до порушників державного примусу.

Адміністративне право характеризується імперативним (владним) методом правового регулювання, заснованому на відносинах влади і підпорядкування, який відрізняє його від інших галузей права.

Джерелами Адміністративного права України є:

- 1) Конституція України;
- 2) Кодекс про адміністративні правопорушення України;
- 3) Закони України, серед яких важливе місце займає Закон України "Про державну службу";
- 4) Укази Президента України;
- 5) Постанови Кабінету Міністрів України;
- 6) Акти міністерств та інших органів центральної виконавчої влади;
- 7) Розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, акти інших територіальних органів державної виконавчої влади (головних управлінь, управлінь, відділів тощо);
- 8) Акти органів місцевого самоврядування;
- 9) Локальні правові акти.

2. Державна служба в Україні

Державна служба в Україні - це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо

практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів.

Посада - це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень.

Посадовими особами вважаються державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій.

Право на державну службу мають громадяни України, які одержали відповідну освіту і професійну підготовку та пройшли у встановленому порядку конкурсний відбір. Будь-які інші обмеження при прийнятті на державну службу не допускаються.

Державна політика у сфері державної служби визначається Верховною Радою України. Органом управління державною службою в державних органах та їх апараті є Головне управління державної служби при Кабінеті Міністрів України.

Основними обов'язками державних службовців є:

- додержання Конституції України та інших актів законодавства України;

- забезпечення ефективної роботи та виконання завдань державних органів відповідно до їх компетенції;

- безпосереднє виконання покладених на них службових обов'язків, рішень державних органів, розпоряджень і вказівок своїх керівників;

- збереження державної таємниці.

У разі одержання доручення, яке суперечить чинному законодавству, державний службовець зобов'язаний невідкладно в письмовій формі доповісти про це посадовій особі, яка дала доручення, а у разі наполягання на його виконанні - повідомити вищу за посадою особу.

Державні службовці мають право:

- брати участь у розгляді питань і прийнятті в межах своїх повноважень рішень;

- одержувати інформацію з питань, що належать до їх компетенції;

- вимагати затвердження керівником чітко визначеного обсягу службових повноважень за посадою службовця;

- на оплату праці залежно від посади;

- на просування по службі.

Державний службовець не вправі займати будь-які інші посади і займатись іншою діяльністю, крім наукової і викладацької.

Прийняття на державну службу здійснюється на конкурсній основі, крім випадків, коли інше встановлено законами України. Граничний вік перебування на державній службі становить 60 років для чоловіків і 55 років для жінок. Граничний вік може бути продовжено за погодженням з Головним Управлінням державної служби.

3. Поняття адміністративного проступку

Адміністративне правопорушення - протиправна, винна, карана дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, еласність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Протиправність полягає в тому, що особа, вчиняючи певне діяння, порушує норму законодавства, яка забороняє вчиняти таке діяння.

Винність полягає у внутрішньому психічному ставленні особи до самого діяння та до його наслідків. Вина буває умисною або необережною.

Караність означає, що особа, яка вчиняє протиправне діяння, підлягає адміністративній відповідальності, крім випадків звільнення від неї.

Єдиною підставою застосування адміністративної відповідальності є склад адміністративного правопорушення. Склад правопорушення - це сукупність ознак, які визначають конкретне діяння правопорушенням.

Елементи складу правопорушення:

Об'єкт - сукупність суспільних відносин, які регулюються і охороняються адміністративним правом.

Об'єктивна сторона - зовнішній прояв протиправної поведінки, який полягає у дії або бездіяльності; суспільно-небезпечні наслідки такої поведінки та причинний зв'язок між діями і наслідками.

Суб'єктивна сторона - внутрішнє психічне ставлення особи до діяння та до наслідків (вина), а також мотив і мета правопорушення.

Суб'єкт - особа, яка вчинила правопорушення і наділена здатністю відповідати за нього. Основною ознакою деліктоздатності є вік. Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли 16-річного віку.

4.Адміністративна відповідальність. Адміністративне стягнення. Види адміністративних стягнень

Адміністративна відповідальність - несприятливі наслідки, передбачені законодавством держави, яким піддається суб'єкт за вчинення ним адміністративного правопорушення.

Мірою адміністративної відповідальності є адміністративне стягнення, яке застосовується з метою перевиховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, щодо додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим порушником, так і іншими особами.

За вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватись такі адміністративні стягнення:

- 1) попередження у письмовій або іншій, як правило, публічній, формі;
- 2) штраф;
- 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- 4) конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення та грошей, отриманих внаслідок правопорушення;
- 6) позбавлення спеціального права, наданого громадянину на строк до трьох років за грубе або систематичне порушення порядку користування правом (позбавлення прав водія тощо);

7) виправні роботи строком до двох місяців за місцем основної роботи з відрахуванням не більше двадцяти відсотків заробітної плати в доход держави. Призначаються виключно судом;

8) адміністративний арешт, який застосовується у виняткових випадках строком до 15 діб і призначається виключно судом.

Всі стягнення поділяються на основні і додаткові. Оплатне вилучення і конфіскація можуть застосовуватись як додаткові, так і як основні стягнення, інші - виключно як основні. За одне порушення може бути призначене одне основне або одне основне і одне додаткове стягнення.

5. Накладення адміністративного стягнення

Стягнення за адміністративне правопорушення накладається в межах, установлених нормативним актом, який передбачає відповідальність за вчинене правопорушення, Кодексом України про адміністративні правопорушення, іншими актами про адміністративне правопорушення.

При накладенні стягнення враховуються характер вчинюваного правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.

При вчиненні однією особою двох і більше правопорушень адміністративне стягнення накладається за кожне правопорушення окремо.

Якщо особа вчинила кілька адміністративних порушень, справи про які одночасно розглядаються одним і тим же органом або службовою особою, стягнення накладається в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення, з-поміж вчинених. До основного стягнення в цьому випадку може бути приєднано одне з додаткових стягнень, передбачених нормами про відповідальність за будь-яке з вчинених правопорушень.

Адміністративне стягнення може бути накладене не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні - два місяці з дня його виявлення.

У разі відмови в порушенні кримінальної справи або її закриття, але за наявності в діях порушника складу

адміністративного правопорушення, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через місяць з дня прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи або про її закриття.

Якщо особа, піддана адміністративному стягненню, протягом року з дня закінчення виконання стягнення не вчинила нового правопорушення, то вона вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню.

Якщо в результаті адміністративного правопорушення заподіяна матеріальна шкода, то орган, який розглядає справу, вправі покласти на порушника обов'язок відшкодувати шкоду в межах двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суд-незалежно від розміру шкоди. Коли шкода заподіяна неповнолітнім, то суд може покласти обов'язок відшкодування в межах одного неоподаткованого мінімуму, в інших випадках питання відшкодування вирішуються в порядку цивільного провадження.

6. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх

Адміністративна відповідальність настає з моменту досягнення особою 16-річного віку.

До осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються такі заходи впливу:

1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

2) застереження;

3) догана або сувора догана;

4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

У разі вчинення неповнолітніми деяких видів порушень (дрібне хуліганство, дрібне розкрадання, незаконне вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах тощо), вони підлягають відповідальності на загальних

підставах, але з врахуванням вчиненого правопорушення та особи винного до них можуть застосовуватись і перераховані вище правопорушення.

До осіб молодше 18 років адміністративний арешт не може застосовуватись.

Тема 16. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО (ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

1. Поняття і ознаки злочину. Склад злочину.

2. Об'єкт злочину.

3. Об'єктивна сторона злочину.

4. Суб'єкт злочину.

5. Суб'єктивна сторона злочину.

6. Стадії вчинення умисного злочину. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця.

7. Співучасть в умисному злочині.

8. Кримінальна відповідальність і кримінальне покарання. Система кримінальних покарань.

9. Обставини, що виключають злочинність діяння.

1. Поняття і ознаки злочину. Склад злочину

Злочин - це суспільно небезпечне протиправне винне каране діяння, яке посягає на суспільні відносини, які охороняються кримінальним правом (державний лад, політична і економічна системи, власність, особа, встановлений порядок управління тощо).

Злочин має п'ять обов'язкових ознак:

1) Діяння - конкретний прояв поведінки, поступок, вчинок людини, який вчиняється у формі дії або бездіяльності.

2) Суспільна небезпека діяння.

3) Протиправність - діяння, яке заборонено конкретними нормами права.

4) Винність - усвідомлення особою діяння та його наслідків.

5) Караність - застосування щодо особи, яка вчинила злочин, спеціальних заходів державного примусу.

Склад злочину - сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують суспільнонебезпечне діяння (дію або бездіяльність) як злочин.

До складу злочину входять такі елементи:

- 1) об'єкт злочину;
- 2) об'єктивна сторона злочину;
- 3) суб'єктивна сторона злочину;
- 4) суб'єкт злочину.

Якщо відсутній хоча б один елемент - немає складу злочину; відсутній склад злочину - немає злочину; відсутній злочин - немає кримінальної відповідальності. Значення складу злочину полягає в тому, що він виступає в ролі своєрідного еквівалента наявності або відсутності у вчиненому діянні такого рівня суспільної небезпеки, який необхідний і достатній для визнання його злочином.

Важливе значення в кримінально-правових відносинах та кримінально-процесуальних відносинах займає питання кваліфікації злочинів. Кваліфікація злочинів - встановлення у вчиненому діянні ознак відповідного складу злочину. Кваліфікація слугує дотриманню законності, встановленню справедливості та допомагає встановленню необхідного покарання за злочин.

2. Об'єкт злочину

Об'єкт злочину - це охоронювані кримінальним правом суспільні відносини, на які здійснено посягання.

Види об'єктів злочину:

- 1) загальний;
- 2) родовий;
- 3) безпосередній.

Загальний об'єкт злочину - вся сукупність суспільних відносин, яка охороняється кримінальним правом. Загальний об'єкт властивий будь-якому злочину.

Родовий об'єкт злочину - це певна частина суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом від злочинних посягань і відрізняються однорідністю і взаємозв'язком. Родовий об'єкт має визначальне значення для побудови особливої частини кримінального права, а точніше основного кримінально-правового закону - Кримінального кодексу України, глави особливої частини якого будуються на основі родового об'єкту. Родовий об'єкт

відрізняє зовні схожі злочини за ступенем суспільної небезпеки та іншими факторами.

Безпосередній об'єкт злочину - ті охоронювані кримінальним правом суспільні відносини, проти яких безпосередньо спрямоване конкретне злочинне посягання. Існують деякі злочини, де є декілька безпосередніх об'єктів (наприклад, розбійний напад - особа і власність). В таких випадках один з об'єктів, який має вирішальне значення для характеристики даного злочину, буде основним, а інший - додатковим. Безпосередній об'єкт має велике значення для кваліфікації злочину.

Предмет злочину - це ті речі або блага, відносно яких вчиняється злочин. Через предмет злочину заподіюється шкода суспільним відносинам, які охороняються кримінальним правом (об'єкт злочину). Однак не слід плутати безпосередній об'єкт злочину і предмет злочину.

3. Об'єктивна сторона злочину

Об'єктивна сторона злочину - це зовнішній прояв усвідомленої злочинної поведінки (діяння), який полягає в дії або бездіяльності, а також суспільно небезпечні наслідки цього діяння та причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Зовнішній прояв (діяння) може бути в двох формах: дія або бездіяльність.

Дія - це активний усвідомлений вольовий дійовий акт зовнішньої протиправної поведінки особи, який має суспільно небезпечну спрямованість, передбачену кримінальним правом.

Бездіяльність - суспільно небезпечна пасивна поведінка особи, яка полягає у невчиненні дій, які вона могла і повинна була вчинити, або неперешкоджанні настанню суспільно небезпечних наслідків, які особа повинна була і могла попередити.

До ознак об'єктивної сторони складу злочину відносяться також суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням і наслідком.

Суспільно небезпечні наслідки - негативна шкода від злочинних діянь, яка може бути матеріальною і нематеріальною.

Матеріальні наслідки - такі, які можна сприймати, побачити, відчути тощо. Поділяються на майнові (пряма шкода, упущена вигода) та особисті (тілесні пошкодження).

Формальні наслідки - такі, в результаті яких порушуються інтереси учасників суспільних відносин, що охороняються кримінальним правом і які не зв'язані з фізичним впливом на предмет зовнішнього світу (особиста нематеріальна шкода, порушення прав на недоторканість, нематеріальна шкода, яка порушує інтереси держави тощо).

Суспільно небезпечні наслідки можуть бути поставлені у вину особі, якщо вони були у причинному зв'язку з діянням, тобто діяння стало причиною наслідків. Існує декілька видів причинного зв'язку (об'єктивно-необхідний, об'єктивно-випадковий тощо). В Кримінальному праві України визнається об'єктивно-необхідний причинний зв'язок, суть якого базується на беззаперечності настання суспільно небезпечного наслідку внаслідок вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння.

До факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину належать обстановка, місце, час, знаряддя і засоби вчинення злочину.

4. Суб'єкт злочину

Суб'єкт злочину - це така особа, яка може підлягати кримінальній відповідальності. Основними ознаками суб'єкта злочину є:

- 1) фізична особа;
- 2) досягнення особою певного віку;
- 3) осудність.

Кримінальній відповідальності може підлягати виключно фізична особа, тобто громадянин України, особа без громадянства, іноземець, особа з подвійним громадянством. Не підлягають кримінальній відповідальності підприємства, установи, організації, органи державного управління, об'єднання громадян тощо.

Вік - це такий момент розвитку фізичної особи, по досягненню якого вона може підлягати кримінальній відповідальності. При визначенні віку кримінальної відповідальності законодавець виходив з того, що на певному етапі

розумового та фізичного розвитку людина здобуває здатність розуміти значення своїх дій та керувати ними, розуміти суспільну небезпеку вчинюваних нею діянь.

Загальний вік кримінальної відповідальності в Україні становить 16 років.

У деяких випадках, як виняток, за деякі види злочинів законом встановлено вік кримінальної відповідальності з 14 років (вбивство, тяжке тілесне ушкодження, крадіжка тощо.). Зниження віку в цих випадках базується на тому, що особа в такому віці вже розуміє суспільну небезпеку своїх діянь і тим не менше вчиняє їх. Неповнолітня особа здатна усвідомлювати не лише об'єктивну сторону, але й розуміти соціальне значення своїх вчинків.

Вік кримінальної відповідальності визначається з 00. 00 год наступного дня після дня народження особи.

Щодо неповнолітніх осіб (віком до 18 років), незважаючи на вчинення ними злочинів, в кримінальному праві діє привілейований режим. Так, до таких осіб не застосовується цілий ряд покарань і діє цілий ряд пільг: не застосовується довічне ув'язнення, не застосовується позбавлення волі на строк більше 10 років, не визначаються особливо небезпечними рецидивістами, неповноліття є пом'якшуючою обставиною, можливість застосування замість кримінальної відповідальності примусових заходів виховного впливу.

Осудність - означає, що особа усвідомлює значення своїх дій (інтелектуальний момент) і може керувати ними (вольовий момент). Для наявності осудності повинні бути присутні як інтелектуальний, так і вольовий моменти. Значення осудності полягає в тому, що за її відсутності (неосудність) особа, яка вчинила діяння, передбачене кримінальним законом, не є суб'єктом злочину, а отже і не підлягає кримінальній відповідальності. Законодавець перераховує коло випадків, коли особа визнається неосудною (психічна хвороба, недоумство, патологічне сп'яніння тощо).

Крім загальних суб'єктів, в кримінальному праві існують ще і спеціальні суб'єкти злочинів, які, крім загальних якостей суб'єкта злочину, характеризуються специфічними властивостями

(посадовий стан, професійна діяльність, фізичний стан), що вказуються в диспозиції статті Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за даний вид злочину.

5. Суб'єктивна сторона злочину

Суб'єктивна сторона - сукупність ознак, які характеризують вину особи, що вчиняє злочин, мотив, мету злочину та емоції цієї особи.

Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, всі інші ознаки є факультативними ознаками, але у випадках, визначених законодавцем, можуть бути переведені в розряд обов'язкових (наприклад, особливо небезпечні злочини проти держави, мета - повалення державного ладу тощо).

Вина - це внутрішнє психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно-небезпечного діяння та до суспільно-небезпечних наслідків цього діяння. Змістом вини виступають свідомість і воля. В залежності від комбінації цих складових утворюються форми вини: умисел і необережність. В свою чергу умисел поділяється на прямий і побічний, а необережність - на злочинну самовпевненість і злочинну недбалість.

Умисел має місце тоді, коли особа, яка вчинила злочин, усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала суспільно небезпечні наслідки свого діяння, бажала їх (прямий умисел) або свідомо допускала (побічний умисел).

Необережність має місце тоді, коли особа, яка вчинила злочин, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків, але легковажно розраховувала на їх відвернення (самовпевненість), або не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (недбалість).

Необхідно розрізнити побічний умисел і злочинну самовпевненість. Побічний умисел має абстрактне передбачення можливості настання наслідків, тоді як самовпевненість - конкретне передбачення; щодо відвернення наслідків, то самовпевненість передбачає конкретні можливості, а побічний умисел - абстрактні.

Мотив - внутрішнє спонукання, яке викликає рішучість вчинити злочин (наприклад, користь, ревності, кар'єризм, помста тощо).

Мета - результат, до досягнення якого прагне особа; це бажані для особи зміни, які настануть або повинні настати внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння. Мета досягається через суспільно небезпечний наслідок, а сама може не мати суспільно небезпечного забарвлення. (Наприклад, коханець вбиває чоловіка своєї коханки з метою одруження).

Про мотив і мету мова може йти лише при умисній формі вини.

Емоції - відносяться до сфери психічної діяльності людини і не охоплюються ні мотивом, ні метою. В деяких випадках емоції, які переходять в стан афекту - короточасний бурхливий стан людини, викликаний несприятливими зовнішніми факторами, зменшують або виключають кримінальну відповідальність.

6. Стадії вчинення умисного злочину. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця

Стадії вчинення злочину - це етапи здійснення умисного злочину, які відрізняються між собою за характером дій і ступенем їх суспільної небезпеки. Значення стадій полягає в кваліфікації діяння особи, суспільно небезпечну діяльність якої було припинено на певному етапі вчинення умисного злочину. Стадії вчинення злочину можливі лише за наявності прямого умислу та в злочинах матеріального складу.

Стадії розподіляються на:

- 1) готування до злочину;
- 2) замах на злочин;
- 3) закінчений злочин.

Закінчений злочин настає тоді, коли у суспільно-небезпечному діянні виконано повністю передбачений законом склад злочину. У матеріальних складах злочину це означає, що особа досягла бажаного наслідку, а у формальних - повністю виконала діяння, передбачене складом злочину. В усічених складах злочину злочин вважається закінченим з моменту готування чи замаху.

Готування - це створення умов для майбутнього вчинення злочину. Підшукання або пристосування засобів і знарядь або інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Замах - це умисна дія, безпосередньо спрямована на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від винного. Замах буває двох видів - закінчений і незакінчений. Незакінчений замах характеризується тим, що особа не виконала всіх дій, які вона вважала за необхідні для доведення злочину до кінця. Закінчений замах настає у випадках, коли особа вчинила всі дії, які вона вважала за потрібне для доведення злочину до кінця, але результат не настав з незалежних від цієї особи причин.

Кримінальна відповідальність за замах і за готування до злочину настає така ж сама, як і за закінчений злочин.

Добровільна відмова - це відмова від доведення злочинної діяльності до кінця при усвідомленні можливості вчинення цього діяння. У випадку добровільної відмови особа звільняється від кримінальної відповідальності за злочин, від вчинення якого вона відмовилась. Особа може відповідати у випадку, якщо в її діях міститься склад іншого злочину. Відмова від вчинення злочину повинна бути остаточною та добровільною.

7. Співучасть в умисному злочині

Співучасть у злочині - це спільна умисна участь двох і більше осіб у вчиненні злочину. Значення співучасті полягає в тому, що злочини вчинені в співучасті є більш суспільно небезпечними, вчинки осіб є більш продуманими, стримуючі чинники послабленими. Співучасть може бути тільки в умисних злочинах.

Співучасть за об'єктивними ознаками буває двох видів:

- 1) співвиконавство - співучасть без розподілу ролей;
- 2) складна співучасть - з розподілом ролей.

Співучасть за суб'єктивними ознаками:

- 1) співучасть без попередньої згоди;
- 2) співучасть за попередньою згодою (змова);
- 3) злочинне співтовариство - повністю сформована організована підготовлена група осіб, які систематично вчиняють злочини.

В складній співучасті виділяють такі види співучасників:

1) організатор - особа, яка керує або організовує і керує виконанням злочину. Організатор є найбільш суспільно небезпечним зі всіх співучасників, оскільки направляє декілька осіб на вчинення злочину;

2) виконавець - особа, яка безпосередньо особисто чи опосередковано (через неповнолітніх дітей, тварин, механізми) вчиняє злочин;

3) підмовник - це особа, яка схиляє до вчинення злочину виконавця або інших співучасників. Підмовництво може проявлятися в обіцянках, погрозах, умовляннях тощо. В деяких випадках підмовник є ініціатором і організатором;

4) пособник - особа, яка сприяла вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням необхідних засобів чи усуненням перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла сховати злочинця, знаряддя і засоби злочину, сліди або предмети, добуті злочинним шляхом.

Кримінальна відповідальність для всіх співучасників, як правило, рівна, з урахуванням ролі кожного у вчиненому суспільно небезпечному діянні та суспільної небезпеки кожного співучасника.

8. Кримінальна відповідальність і кримінальне покарання. Система кримінальних покарань

Кримінальна відповідальність є примусовий обов'язок особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, підлягати дії кримінального закону, піддаватися негативним несприятливим наслідкам, вказаним у санкції норми, який виникає у зв'язку з вчиненням особою злочину.

Елементи кримінальної відповідальності:

1) осуд - негативна оцінка вчиненого особою діяння та поведінки особи;

2) покарання - особливий захід державного примусу, який застосовується до особи, що вчинила злочин.

Метою кримінальної відповідальності та покарання є:

- 1) виправлення і перевиховання особи, яка вчинила злочин;
- 2) попередження вчинення злочинів з боку особи, яка вчинила злочин (в тому числі через ізоляцію в містах позбавлення волі);

3) попередження вчинення злочинів з боку всіх осіб.

Система кримінальних покарань - вичерпний перелік кримінальних покарань, розміщений у певному порядку і певній послідовності покарань від більш тяжких до менш тяжких.

Покарання бувають основні, додаткові (які застосовуються лише разом з основними) та комбіновані (які застосовуються як разом з основними, так і самостійно).

Основні покарання:

- 1) позбавлення волі;
- 2) виправні роботи;
- 3) громадська догана;
- 4) направлення військовослужбовців строкової служби в дисциплінарний батальйон;
- 5) довічне позбавлення волі.

Додаткові покарання:

- 1) конфіскація майна;
- 2) позбавлення класного чину, класу, рангу, державних нагород, звань;
- 3) позбавлення батьківських прав.

Комбіновані покарання:

- 1) позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 2) штраф.

9. Обставини, що виключають злочинність діяння

Бувають випадки, коли діяння повністю містить ознаки складу злочину, але при розгляді таких діянь виявляється відсутність суспільної небезпеки, а інколи проявляється користь.

Обставинами, що виключають суспільну небезпеку і злочинність діяння, є дії фізичних і юридичних осіб щодо припинення злочинних посягань, попередження більшої шкоди, затримання злочинців, якщо при цьому вимушено заподіюється шкода окремим особам або іншим охоронюваним правам і інтересам, в рамках установлених законом умов. Такими обставинами є необхідна оборона, крайня необхідність і затримання злочинця.

Необхідна оборона - дії, вчинені з метою захисту прав чи інтересів особи, яка захищається, або інших осіб, або інтересів суспільства чи держави від суспільно небезпечного посягання, шляхом завдання шкоди посягачу, якщо такі дії були зумовлені відверненням чи припиненням посягання. За перевищення меж необхідної оборони, що полягає у заподіянні посягачу шкоди, яка явно не відповідає суспільній небезпеці посягання чи обстановці захисту, можливе настання кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках.

Крайня необхідність - становище, за якого заради попередження більшої шкоди заподіюється менша шкода. Крайня необхідність має місце, коли є загроза заподіяння суттєвої шкоди; загрожує небезпека безпосередня; загрожує небезпека дійсна; неможливість усунення небезпеки іншим шляхом, окрім заподіяння меншої шкоди; заподіяна шкода повинна бути меншою, ніж відвернена. При крайній необхідності заподіюється шкода третім особам, а не джерелу небезпеки.

Затримання злочинця - дії потерпілого або інших осіб, які хоч і підпадають під ознаки складу злочину, але вчинені з метою доставлення злочинця в органи державної влади, якщо при цьому не було перевищено меж затримання. Затримання злочинця має місце лише у таких випадках:

- коли вчинено злочин;
- злочинець намагався зникнути;
- заподіяння шкоди було об'єктивно вимушене;
- відповідності шкоди посягання, вчиненого злочинцем;
- безпосередності дій по затриманню;
- наявності мети затримання.

Зміст

Тема 1. Держава: поняття, ознаки, функції, форми.....	3
Тема 2. Право: поняття, ознаки, функції, форми.....	14
Тема 3. Правопорушення і юридична відповідальність	20
Тема 4. Основи конституційного ладу України	24
Тема 5. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина.....	32
Тема 6. Верховна Рада України	37
Тема 7. Президент України. Кабінет Міністрів України та інші органи державної виконавчої влади.....	46
Тема 8. Місцеве самоврядування в Україні	52
Тема 9. Судові та правоохоронні органи в Україні.....	56
Тема 10. Основи цивільного права.....	65
Тема 11. Зобов'язальне право.....	72
Тема 12. Спадкове право	77
Тема 13. Сімейне право	80
Тема 14. Трудове право	87
Тема 15. Адміністративне право	100
Тема 16. Кримінальне право (Загальна частина).....	107

Панов А.В.

П 16 Основи Конституції і правознавства України. Навчальний посібник. –
Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ
управління у справах преси та інформації, 2001. – 120 с.

ISBN 966-7186-59-8

Навчальний посібник «Основи Конституції і правознавства України» побудований
у відповідності з програмою викладання одноіменного курсу у вузах України.

В посібнику розглядаються основні проблеми теорії держави і права та наводиться
основна характеристика галузей права України – конституційного, цивільного,
кримінального, адміністративного, трудового тощо.

Посібник стане в нагоді студентам неспеціальних факультетів, які вивчають
«Основи Конституції та правознавства України», учням та викладачам шкіл, всім, хто
цікавиться проблемами правознавства.

ББК 67.9 (4УКР) 300
УДК 342 (477)